

รายงาน

โครงการสนับสนุนทางเลือกการพัฒนา
เพื่อบรรลุเป้าหมายสังคมอยู่เย็นเป็นสุขจังหวัดน่าน

Report of PEI-SGA in Nan Province

รายงาน

โครงการสนับสนุนทางเลือกการพัฒนา เพื่อบรรลุเป้าหมายสังคมอยู่เย็นเป็นสุขจังหวัดน่าน Report of PEI-SGA in Nan Province

▶บทนำ	3
▶การประเมินคุณค่าระบบนิเวศ.....	9
▶การจัดการที่ดินโดยชุมชน	19
▶การจัดตั้งกองทุนลุ่มน้ำน่าน.....	29
▶การส่งเสริมแปลงสาธิตลดพืชเชิงเดี่ยว	37
▶บทสรุปและบทเรียน.....	47

รวบรวมและเรียบเรียง:

เบญจมาศ ไชติทอง วชิรพงษ์ สุวรรณโสภณ
วิลาวรรณ น้อยภา สนิท มณฑะเียร

ธันวาคม 2555

บทนำ

ฐานทรัพยากรธรรมชาติ

กับการพัฒนาเศรษฐกิจที่เป็นมิตรกับกลุ่มคนจน

ที่ผ่านมา การพัฒนาประเทศไทยมีการเติบโตด้านเศรษฐกิจอย่างชัดเจน ฐานของทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อมซึ่งถูกนำไปใช้ในการผลิต นำมาสู่ภาวะความยากจนของคนกลุ่มหนึ่ง ซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชนบทและต้องพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต แต่กลับขาดโอกาสและอำนาจในการจัดการและใช้ทรัพยากรเหล่านั้น

การใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้น ทั้งป่าไม้ ที่ดิน และน้ำ ในช่วงการเร่งพัฒนาเศรษฐกิจ เมื่อ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา นำไปสู่ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม โดยธนาคารโลกได้ชี้ให้เห็นว่าพื้นที่ป่าไม้ได้ลดลงอย่างมาก จากร้อยละ 53 ในปี 2504 เป็นร้อยละ 25 ในปี 2541 อย่างไรก็ดี มาตรการปิดป่าในปี 2540 ได้ช่วยให้พื้นที่ป่าไม้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 33 ในระหว่างปี 2541-2543 การลดลงและเสื่อมโทรมของป่าไม้ได้มีส่วนสร้างปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ด้วย เช่น ความแห้งแล้งการชะล้างของตะกอนลงสู่แม่น้ำ และการสูญเสียแหล่งที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติ และยังมีผลกระทบไปสู่ภาคการประมง ซึ่งทำให้ผลผลิตลดลงไปด้วย รวมทั้งมีผลโดยตรงต่อทรัพยากรน้ำ ผลกระทบส่วนใหญ่ตกแก่กลุ่มคนยากจนที่พึ่งพิงการเก็บหาผลผลิตจากป่าที่มีใช้ไม้ (NTFPs)

นอกจากนี้ ยังมีความกดดันเรื่องปัญหาการใช้ที่ดินในพื้นที่ชนบทซึ่งมีความรุนแรงมากขึ้น เป็นผลจากการกำหนดเป้าหมายการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไม้สูงเกินไป ดังที่ปรากฏในนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ให้มีการปกป้องป่าไม้ให้ได้ร้อยละ 40 ภายในปี 2549 อีกทั้งแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมระยะ 20 ปี ของประเทศ (ปี 2540-2559) กำหนดให้มีการเพิ่มพื้นที่ป่าไม้ให้ได้ร้อยละ 50 ของพื้นที่ประเทศ การเดินทางประกาศพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและอุทยานแห่งชาติ ส่งผลให้ 1 ใน 3 ของหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย ซึ่งตั้งถิ่นฐานและทำกินมาอย่างยาวนานเป็นสิ่งที่ผิดกฎหมาย เนื่องจากตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติซึ่งเพิ่งประกาศขึ้นภายหลัง

นโยบายเช่นนี้ เป็นการตัดสินใจบนพื้นฐานของความกดดันจากกระแสทั้งในและต่างประเทศ เพื่อปกป้องฐานทรัพยากร และตอบสนองต่อข้อตกลงระหว่างประเทศ แต่กลับส่งผลให้หลายครัวเรือนในชนบท กลายเป็นผู้กระทำผิดกฎหมายและไร้ที่ทำกิน และเป็นสาเหตุหนึ่งของความยากจน

ความอยู่ดีมีสุขและอยู่เย็นเป็นสุข กับฐานทรัพยากร

“ความสุข” (Happiness) ได้ถูกกล่าวถึงมากขึ้นในช่วงครึ่งทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งโดยทั่วไปแล้วจะมองในเชิงความสุขของบุคคลที่มาจากปัจจัยภายใน แต่เมื่อได้นำมาใช้ในระดับชุมชนและระดับการพัฒนาประเทศ ซึ่งมีปัจจัยภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้องแล้ว ความสุขนี้ถือเป็นความสุขร่วมกันของสังคม โดยมีคำคล้ายคลึงกัน 2 คำ ได้แก่ การอยู่ดีมีสุข และการอยู่เย็นเป็นสุข ตรงกับความหมายในภาษาอังกฤษว่า Well-being แต่สื่อความหมายที่แตกต่างกัน โดยการอยู่ดีมีสุขมักใช้แสดงให้เห็นถึงการมีสุขภาพ สิ่งแวดล้อม และภาวะเศรษฐกิจที่ดี ส่วนคำว่าอยู่เย็นเป็นสุขมีความหมายเพิ่มเติมในมิติด้านสังคม ความสงบสุข และความเป็นธรรม

ดังที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งมีบทบาทในการวางแผนและติดตามผลการพัฒนาประเทศ ได้เริ่มให้ความสำคัญต่อ **การอยู่ดีมีสุข** ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) โดยให้ความหมายว่า เป็นการมีสุขอนามัยที่ดีทั้งร่างกายและจิตใจ มีความรู้ มีงานทำ และมีรายได้เพียงพอในการดำรงชีวิต มีครอบครัวและสังคมอบอุ่น ภายใต้อสภาพแวดล้อมและการบริการจัดการภาครัฐที่ดี ต่อมาได้ปรับมามุ่งเน้น **การอยู่เย็นเป็นสุข** เนื่องจากเห็นว่ามีความสอดคล้องกับแผนพัฒนาประเทศที่มองครอบคลุมประเด็นต่างๆ อย่างรอบด้าน จึงมีการพัฒนาตัวชี้วัดและประเมินผลในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)

หากพิจารณาองค์ประกอบที่เป็นปัจจัยพื้นฐานของ “การอยู่ดีมีสุข” และ “การอยู่เย็นเป็นสุข” ดังตารางด้านล่าง จะเห็นได้ว่าองค์ประกอบของความอยู่เย็นเป็นสุขมีลักษณะเป็นผลลัพธ์มากกว่า

เปรียบเทียบองค์ประกอบ “การอยู่ดีมีสุข” และ “การอยู่เย็นเป็นสุข”

การอยู่ดีมีสุข	การอยู่เย็นเป็นสุข
ความรู้	-
ชีวิตการทำงาน	-
สุขอนามัย	การมีสุขภาพ
รายได้และการกระจายรายได้	เศรษฐกิจที่เป็นธรรมและเข้มแข็ง
ชีวิตครอบครัว	ครอบครัวอบอุ่น
-	ชุมชนเข้มแข็ง
สภาพแวดล้อม	การมีสภาพแวดล้อมที่มีระบบนิเวศที่สมดุล
การบริหารจัดการที่ดี	การมีสังคมประชาธิปไตยที่มีธรรมาภิบาล

ที่มา: สศช.

เมื่อเปรียบเทียบองค์ประกอบระหว่างการอยู่ดีมีสุขและการอยู่เย็นเป็นสุข ก็เห็นว่าเป็นแนวคิดในทางที่สอดคล้องกัน โดยที่การอยู่เย็นเป็นสุขจะสะท้อนเกี่ยวกับมิติทางสังคมและความเป็นธรรมมากขึ้น แต่ก็ล้วนเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อม โดยเห็นว่าการมีสภาพแวดล้อมที่ดี จะส่งผลให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น จึงได้มีข้อเสนอให้อนุรักษ์และฟื้นฟูฐานทรัพยากรธรรมชาติและควบคุมดูแลคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งจัดการเพื่อให้เกิดความปลอดภัยในชีวิตอย่างจริงจัง

ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์กับการรุกคืบพื้นที่ต้นน้ำจืดน่าน

จังหวัดน่าน มีพื้นที่ 11,472.076 ตารางกิโลเมตร เป็นจังหวัดชายแดนทางภาคเหนือของประเทศไทย ถือเป็นต้นน้ำที่สำคัญของประเทศ พื้นที่ประมาณร้อยละ 85 เป็นเทือกเขาสูงมีป่าไม้ปกคลุม โดยมีแม่น้ำน่านเป็นแม่น้ำสายหลักไหลผ่าน และมีพื้นที่ราบซึ่งเหมาะแก่การเกษตรเพียง 12% ของพื้นที่จังหวัด ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสองฝั่งแม่น้ำต่างๆ

จังหวัดน่านมีประชากร ประมาณ 4.77 แสนคน (สิ้นปี 2554) ส่วนใหญ่แล้วเป็นคนพื้นเมือง และมีชนกลุ่มน้อย เช่น ม้ง ขมุ ลัว เป็นต้น อาศัยกระจายอยู่ตามพื้นที่สูง ชาวบ้านมีประวัติศาสตร์อันยาวนานในการดำรงชีวิตอยู่กับฐานทรัพยากรป่าไม้และแม่น้ำ จึงมีความเชื่อและวิถีการปกป้องระบบนิเวศเหล่านั้น เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ ฯลฯ ที่นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการป่าไม้ โดยการนำของกลุ่มพระสงฆ์และภาคประชาสังคม รวมทั้งชุมชนต่างๆ ได้เริ่มสนใจเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการและได้ประโยชน์จากทรัพยากรตามแนวทางที่รัฐธรรมนูญของประเทศกำหนด

น่านเป็นจังหวัดยากจนเป็นอันดับสองของภาคเหนือ มีมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดน่าน (GPP) ในปี 2553 มีมูลค่า 24.7 พันล้านบาท คิดเป็น GPP ต่อหัว เท่ากับ 50,507 บาท โดยภาคการเกษตรฯ เป็นการผลิตที่มีบทบาทสำคัญของจังหวัด มีมูลค่าร้อยละ 36.8 โดยมีการขยายกว่า 2 เท่า ในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา ในขณะที่สัดส่วนผลผลิตภาคการเกษตรของประเทศคิดเป็นเพียงร้อยละ 12 ของมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวมประเทศ การเกษตรนับเป็นภาคการผลิตที่สำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ ส่วนใหญ่เป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจ โดยเฉพาะข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วมาตั้งแต่ปี 2550 โดยพึ่งพาเมล็ดพันธุ์ปุ๋ยเคมี และสารกำจัดวัชพืชจากบริษัทเอกชน นอกจากนี้ ยังมียางพาราที่เข้ามาหลังจากกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง เข้ามาส่งเสริมเมื่อปี 2548 โดยได้รับความสนใจและขยายตัวมากขึ้นเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเกิดขึ้นอย่างชัดเจน พื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้งในบริเวณที่ลุ่มสองฝั่งแม่น้ำ ที่ดอน ที่ลาดชัน และพื้นที่สูง ได้รุกเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ พื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ กว่า 700,000 ไร่ หรือ 1,120 ตารางกิโลเมตร จึงได้กลายเป็นภัยคุกคามที่มีผลทำให้ป่าไม้ลดลงและเสื่อมโทรม ศักยภาพในการกักเก็บน้ำของพื้นที่ลดลง และยังลดความหลากหลายทางชีวภาพที่มีความสำคัญในการดำรงชีวิตของคนน่านด้วย นอกจากนี้ ยังนำไปสู่การชะล้างหน้าดินและดินโคลนถล่ม ซึ่งส่งผลกระทบต่อเกษตรกรจังหวัดน่านในการผลิตและการดำรงชีวิตมากขึ้น

ผลลัพธ์และวิธีการดำเนินงานในจังหวัดน่าน

จังหวัดน่าน จึงเข้าร่วมการดำเนินงานโครงการสนับสนุนทางเลือกการพัฒนาเพื่อบรรลุเป้าหมายสังคมอยู่เย็นเป็นสุข (Poverty Environment Initiative - PEI) ซึ่งดำเนินการในประเทศไทย ไปพร้อมๆ กับจังหวัดขอนแก่นและจังหวัดสมุทรสงคราม การดำเนินงานในจังหวัดน่าน ได้คำนึงถึงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่และนโยบายการพัฒนาประเทศ ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ซึ่งต้องการให้เกิดการพัฒนาที่นำไปสู่ “สังคมปลอดภัย มั่นคง อยู่ในสภาวะแวดล้อมที่ดี มีระบบการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม”

ผลลัพธ์ที่ต้องการจากการดำเนินงาน: จังหวัดและท้องถิ่นมีขีดความสามารถในการบูรณาการประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมและความยากจนเข้าสู่แผนพัฒนาระดับจังหวัดและท้องถิ่นโดยเชื่อมต่อกับกลุ่มคนจนในการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน

หลักการดำเนินงาน: คำนึงถึง 3 องค์ประกอบ ได้แก่ การรักษาบริการของระบบนิเวศ (Ecosystem service maintenance) การบริหารจัดการที่ดี (Improve governance) และกระบวนการเรียนรู้จากการดำเนินงาน (Lessons learning process)

วิธีการดำเนินงาน: การดำเนินงาน PEI ในจังหวัดน่าน เป็นความร่วมมือระหว่างหลายหน่วยงานในจังหวัดน่าน โดยมีหน่วยงานระดับประเทศให้การสนับสนุน ในการนี้จังหวัดน่านได้แต่งตั้งคณะกรรมการโครงการฯ ขึ้น พร้อมกำหนดเครื่องมือการดำเนินงานไว้ 4 ประการ ประกอบด้วย

- 1) การประเมินคุณค่าระบบนิเวศ (Sub-global assessment-SGA) เพื่อสะท้อนสถานการณ์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลง ภาพอนาคตพร้อมนำเสนอทางเลือกการพัฒนา
- 2) การจัดการที่ดินโดยชุมชน โดยขยายแนวคิดและแนวปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรที่ดินและวิธีการผลิต ให้ชุมชนมีความมั่นคงไปพร้อมๆ กับการดูแลรักษาทรัพยากรให้มีความสมบูรณ์
- 3) การศึกษาเพื่อจัดตั้งกองทุนลุ่มน้ำน่าน ปรับใช้แนวคิดการตอบแทนคุณประโยชน์ระบบนิเวศ (Payment for ecosystem service – PES) มาสนับสนุนชุมชนต้นน้ำให้มีศักยภาพในการดูแลรักษาบริการของระบบนิเวศต้นน้ำ
- 4) การส่งเสริมแปลงสาธิตลดพืชเชิงเดี่ยว ให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติ และรวบรวมแนวทางที่ดีเพื่อขยายผลต่อไป

กรอบงาน PEI-SGA จังหวัดน่าน

- ผลักดันประเด็นความยากจนและสิ่งแวดล้อมเข้าสู่กระบวนการวางแผนระดับต่างๆ
- สนับสนุนการแลกเปลี่ยนประสบการณ์

PEI ประเทศไทย:

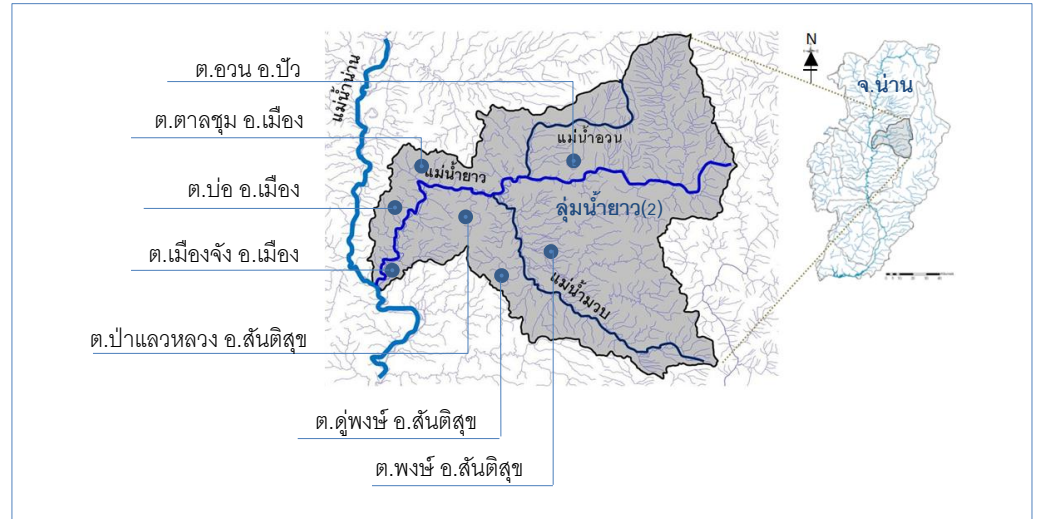
PEI จังหวัดน่าน:

- จัดการที่ดินโดยชุมชน
- กองทุนต้นน้ำน่าน
- แปลงสาธิต

SGA จังหวัดน่าน:

- ประเมินระบบนิเวศ
- เสนอภาพอนาคต
- เสนอทางเลือกการพัฒนา

พื้นที่น้ำร่อง: ลุ่มน้ำยาว(2) ซึ่งเป็นลุ่มน้ำย่อยที่สำคัญของลุ่มน้ำน่าน ตั้งอยู่ทางตอนกลางของจังหวัดน่าน มีพื้นที่ 601.50 ตารางกิโลเมตร มีแม่น้ำยาวเป็นแม่น้ำสายหลัก มีแม่น้ำอรนและแม่น้ำมวบไหลผ่านพื้นที่ บางครั้งจึงถูกเรียกว่าลุ่มน้ำยาว-อรน-มวบ โดยมีการแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ตามแม่น้ำสายหลักดังกล่าว ครอบคลุมเขตการปกครองของตำบลต่างๆ รวม 7 ตำบล ดังแผนที่ด้านล่าง

หน่วยงานรับผิดชอบและภาคีในจังหวัดน่าน: องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน สำนักงานเกษตรจังหวัดน่าน สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดน่าน คณะกรรมการธรรมชาติจังหวัดน่าน เครือข่ายทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนจังหวัดน่าน กลุ่มผู้ปลูกข้าวโพดจังหวัดน่าน และองค์การบริหารส่วนตำบลต่างๆ ในพื้นที่ลุ่มน้ำยาว(2)

การประเมินคุณค่าระบบนิเวศ

...การประเมินระบบนิเวศย่อย (SGA) รับผิดชอบดำเนินงานโดยคณะผู้ศึกษาสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย ร่วมกับคณะทำงาน SGA ในพื้นที่ศึกษา และภาคีต่างๆ ในจังหวัดน่าน...

ด้วยมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่ไม่สามารถแยกจากกันได้ โดยมนุษย์ได้รับประโยชน์จากระบบนิเวศในรูปแบบต่างๆ เรียกกันว่า “บริการของระบบนิเวศ” (Ecosystem services) ซึ่งประกอบด้วย

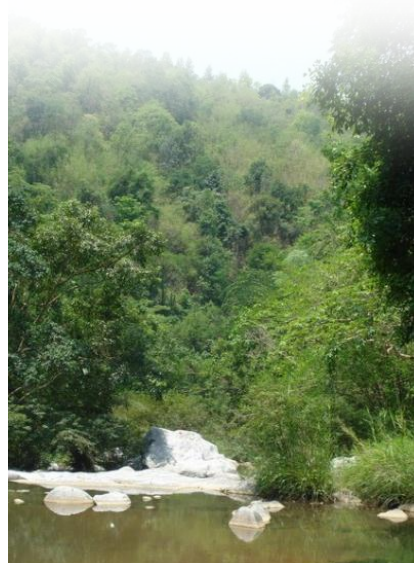
- 1) การเป็นแหล่งผลิต (P: Provisioning service) ด้านอาหาร น้ำ ไม้ เส้นใยต่างๆ เป็นต้น
- 2) การรักษาสภาพแวดล้อม (R: Regulating service) ที่มีผลต่อสภาพภูมิอากาศ การเกิดภัยธรรมชาติ และคุณภาพสิ่งแวดล้อม
- 3) การดำรงวัฒนธรรม (C: Cultural service) นำมาซึ่งความบันเทิง การพักผ่อนหย่อนใจ ความงาม ความเชื่อและจิตวิญญาณ
- 4) การค้ำจุนระบบ (S: Supporting service) ทั้งการก่อตัวของชั้นดิน การผลิตขั้นต้น และวัฏจักรธาตุอาหาร

คุณค่าเหล่านี้มีผลต่อการอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ ทั้งในด้าน **การมีความมั่นคง** ซึ่งสามารถเข้าถึงแหล่งทรัพยากรและการมีความปลอดภัยจากภัยพิบัติ **การมีสิ่งจำเป็นพื้นฐานต่อการดำรงชีวิต** เช่น จำพวกอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และสามารถเข้าถึงสินค้าต่างๆ ซึ่งเพียงพอต่อการมีคุณภาพชีวิตที่ดี **การมีสุขภาพดี** ทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิตใจ และมีสภาพแวดล้อมที่ดี **การมีสังคมที่ดี** ทั้งในด้านการยึดเหนี่ยวทางสังคม ความเคารพและศรัทธา ความสามารถในการช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส รวมถึง **การมีอิสรภาพและมีทางเลือกในการดำรงชีวิต** มีโอกาสที่จะได้รับคุณค่าที่มนุษย์พึงมีและพึงกระทำได้

ความสัมพันธ์และความสำคัญของระบบนิเวศต่อการอยู่ดีมีสุขของมนุษย์ ได้รับการกล่าวถึงและมีการศึกษากันมากขึ้น เพื่อผลักดันให้เข้าไปสู่ในกลไกการตัดสินใจเชิงนโยบาย โดยการประเมินระบบนิเวศย่อย (SGA) เพื่อนำเสนอให้เห็นถึงคุณค่าที่ได้รับจากบริการของระบบนิเวศ

ระบบนิเวศเปลี่ยนแปลง สภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลง

จังหวัดน่าน มี “**ระบบนิเวศป่าไม้**” เป็นระบบนิเวศหลัก ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดน่าน นอกจากนั้น เป็นระบบนิเวศเกษตร ระบบนิเวศเมือง ระบบนิเวศแหล่งน้ำ และอื่นๆ ซึ่งมีพื้นที่ไม่มากนัก ป่าไม้ในจังหวัดน่านส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่ไม่ผลัดใบ ได้แก่ ป่าดิบชื้นพบกระจัดกระจายตั้งแต่ความสูง 600 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ถัดลงมาเป็นป่าดิบแล้งซึ่งเป็นป่าที่อยู่ในพื้นที่ค่อนข้างราบมีความชุ่มชื้นน้อย และสามารถพบป่าดิบเขาได้ในบางพื้นที่บนยอดดอยสูง นอกจากนี้ ยังพบป่าไม้กลุ่มป่าผลัดใบจำพวกป่าเบญจพรรณที่เขียวชอุ่มในช่วงฤดูฝนและผลัดใบในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งมักเป็นบริเวณที่เกิดไฟป่าเผาไหม้ใบไม้และต้นไม้อเล็กๆ ป่าประเภทนี้มีไม้ไผ่ชนิดต่างๆ และมักจะมีไม้สักขึ้นปะปน

พื้นที่ป่าไม้ส่วนใหญ่ในจังหวัดน่าน ได้รับการประกาศเป็นพื้นที่อนุรักษ์ประเภทต่างๆ มาตั้งแต่ปี 2539 ปัจจุบันมีพื้นที่อุทยานแห่งชาติ 5 แห่ง เตรียมประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติ อีก 2 แห่ง นอกจากนี้ ยังมีเขตอนุทยานและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า อีก 2 แห่ง รวมพื้นที่อนุรักษ์ตามกฎหมาย 5,525.42 ตารางกิโลเมตร คิดเป็นร้อยละ 45.43 ของพื้นที่จังหวัด ที่เหลือเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ 16 แห่ง ประกาศตั้งแต่ปี 2507 ถึงปี 2531 รวมพื้นที่ 10,309.26 ตารางกิโลเมตร กระจายตัวอยู่ตามอำเภอต่างๆ

จากการแปลภาพถ่ายดาวเทียม ในช่วงปี 2531-2541 และช่วงปี 2543-2552 พบว่าพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดน่านมีแนวโน้มลดลงทั้งสองช่วง แต่ไม่สามารถนำข้อมูลมาเปรียบเทียบกันได้เนื่องจากหน่วยงานที่รับผิดชอบได้ปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีและวิธีการแปลภาพถ่ายดาวเทียมใหม่ เมื่อปี 2543 โดยไม่ได้ทำการปรับค่าความคลาดเคลื่อน อย่างไรก็ตาม ข้อมูลในช่วง 10 ปีหลัง แสดงให้เห็นว่าพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดน่านลดลงไป 897.592 ตารางกิโลเมตร หรือ 560,995 ไร่ โดยในปี 2552 จังหวัดน่านมีป่าไม้เหลือร้อยละ 69.98 ของพื้นที่จังหวัด

ในขณะที่พื้นที่ป่าไม้ลดลง แต่กลับพบว่าชุมชนต่างๆ ในจังหวัดน่านดำเนินกิจกรรมการจัดการป่าไม้โดยชุมชนในรูปแบบ **“ป่าชุมชน”** ซึ่งได้มีการจดทะเบียนกับกรมป่าไม้ มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนกระทั่งในปี 2554 มีจำนวน 344 แห่ง แต่ยังขาดข้อมูลจำนวนพื้นที่ที่ชัดเจน

ส่วน **“ระบบนิเวศเกษตร”** ในอดีต มีการปลูกพืชส่วนใหญ่เพื่อไว้บริโภคในครัวเรือน จึงมีการใช้ที่ดินผืนเล็กๆ ทำนาปลูกข้าวไว้พอกิน ส่วนคนที่ไม่มีที่ทำกินก็จะมีการผลิตภักดิ์อื่นๆ มาแลกข้าว ปัจจุบันเกษตรกรได้หันมาปลูกพืชเชิงเดี่ยว ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนชนิดพืชตามการส่งเสริมของภาครัฐและตลาด อาทิ ยาสูบฝ้าย งาดำ ลิ้นจี่ ส้มสีทอง และปอ เป็นต้น พืชบางชนิดที่นิยมปลูกในอดีต อาจไม่สามารถพบเห็นได้ในปัจจุบันหรือมีการปลูกน้อยมากเมื่อข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เริ่มเข้ามาแทนที่อย่างชัดเจน ตั้งแต่ปี 2524 และกระจายตัวอย่างอย่างรวดเร็วในช่วง 3 ปีที่ผ่านมา

การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ส่วนใหญ่ปลูกบริเวณพื้นที่ลาดชันและขยายตัวสู่พื้นที่สูง ทำให้ข้าวไร่ลดพื้นที่ลงไปมาก ส่วนบริเวณที่ราบยังมีการปลูกพืชหลากหลาย ส่วนที่ตอนยังคงมีการปลูกไม้ผลอยู่บ้าง โดยเมื่อประมาณ 4-5 ปีที่ผ่านมา มีการปลูกสักและยางพาราในบริเวณที่ตอนและที่ลาดชันมากขึ้น

สำหรับการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในจังหวัดน่านมี 2 ลักษณะ ได้แก่ **ข้าวโพดนาหรือข้าวโพดดอน** ปลูกในพื้นที่ลุ่มและที่ดอน อาศัยน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติและเหมืองฝายได้เกือบตลอดปี จึงปลูกได้ปีละ 1-2 ครั้ง และ**ข้าวโพดดอย** ปลูกในพื้นที่ลาดชันและพื้นที่สูง ปลูกปีละ 1 ครั้ง โดยอาศัยน้ำฝน การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์มีการใช้สารเคมีต่อปีสูงที่สุดในกลุ่มพืชไร่และสูงกว่าพืชสวน โดยมีการเผาวัชพืชเพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูกในช่วงหน้าแล้ง จึงเกิดควันและฝุ่นในอากาศอย่างชัดเจน

จากวิธีการผลิตทางการเกษตรที่ได้กล่าวไปข้างต้น ทำให้จังหวัดน่านมักมี **"ปัญหาคุณภาพอากาศ"** ในช่วงการเผาวัชพืชเพื่อเตรียมพื้นที่เพาะปลูกก่อนเข้าสู่ฤดูฝน และมักพบ **"ปัญหาคุณภาพน้ำ"** ซึ่งมีการชะล้างหน้าดินลงสู่แม่น้ำสายหลักและแม่น้ำสาขาทำให้น้ำขุ่นแดงชัดเจน โดยมีผลการตรวจวัดสภาพอากาศของจังหวัดน่าน ของกรมควบคุมมลพิษ ตั้งแต่ปี 2548 ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ซึ่งในช่วงที่มีการเผาป่า เผาเศษวัสดุและวัชพืชในพื้นที่เกษตรกรรม มีปริมาณฝุ่นละอองขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน เกินค่ามาตรฐาน (120 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร) โดยในปี 2553 พบว่ามีปริมาณสูงถึง 164-195 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร และในปี 2554 มีปริมาณ 133.6 ไมโครกรัมต่อลูกบาศก์เมตร

ส่วนการติดตามตรวจสอบคุณภาพแม่น้ำน่าน โดยสำนักงานสิ่งแวดล้อมภาคที่ 8 (พิษณุโลก) แม้ไม่ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่อง แต่ก็พบข้อมูลการสำรวจเมื่อเดือนมีนาคม 2553 พบว่าคุณภาพน้ำบริเวณอำเภอเมือง จังหวัดน่าน จัดอยู่ในเกณฑ์มาตรฐานคุณภาพในแหล่งน้ำผิวดินประเภทที่ 3 (สามารถใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตร การอุปโภคและบริโภค โดยต้องผ่านการฆ่าเชื้อโรคตามปกติและผ่านกระบวนการปรับปรุงคุณภาพน้ำทั่วไปก่อน) ทั้งนี้ ไม่ได้มีการตรวจวัดการปนเปื้อนของสารเคมีจากการเกษตร ส่วนในช่วงฤดูฝนมักพบว่าน้ำมีสีแดงขุ่น เนื่องจากปริมาณตะกอนดินที่ถูกชะล้างมาจากพื้นที่สูงบริเวณต้นน้ำสาขาต่างๆ

จังหวัดน่าน ยังเป็นพื้นที่ซึ่งประสบอุทกภัยอยู่เป็นประจำ เกิด **"ภาวะน้ำหลาก"** ในบริเวณพื้นที่ลุ่มน้ำตอนบนและลำน้ำสาขา จากฝนตกหนักและน้ำป่าไหลหลาก ลำน้ำสายหลักไม่สามารถระบายน้ำได้ทันขาดแหล่งเก็บกักน้ำขนาดใหญ่ในพื้นที่ลุ่มน้ำตอนบนเพื่อช่วยชะลอน้ำหลาก ส่งผลให้บริเวณที่ลุ่มมีน้ำท่วมฉับพลันไปด้วย นอกจากนี้ ยังมี **"ภาวะน้ำท่วม"** ในพื้นที่ราบลุ่ม อันเนื่องจากแม่น้ำสายหลักตื้นเขินไม่สามารถระบายน้ำได้ดี เกิดน้ำล้นตลิ่งและเกิดน้ำท่วมเป็นประจำ ในพื้นที่ลุ่มบริเวณตอนกลางของจังหวัดทั้งนี้ อุทกภัยทั้งสองลักษณะจะมีโอกาสเกิดขึ้นได้ในช่วงฤดูฝน ตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนกันยายน และเมื่อเกิดฝนตกหนักติดต่อกันเนื่องจากอิทธิพลของลมมรสุม

พื้นที่เขตภูเขาสูงและใกล้ภูเขาสูงของจังหวัดน่านได้ประสบ **"ภัยดินถล่ม"** บ่อยครั้งมากขึ้น เมื่อมีฝนตกหนักหรือติดต่อกันเป็นเวลานาน โดยมีพื้นที่เสี่ยงอุทกภัยและดินถล่มกระจายในทุกอำเภอและมีแนวโน้มพื้นที่เสี่ยงเพิ่มขึ้นและรุนแรงมากขึ้นด้วย พื้นที่ที่มีระดับเสี่ยงสูงกว่า 200 แห่ง

เช่นเดียวกับข้อมูลของคณะทำงาน SGA ในพื้นที่ศึกษาทั้ง 3 ตำบล พบว่า บริการของระบบนิเวศส่วนใหญ่มีแนวโน้มลดลงเรื่อยๆ ประเด็นที่ลดลงอย่างมากและชัดเจน ได้แก่ การเป็นแหล่งที่อยู่ของสัตว์อาหาร การชะลอการไหลของน้ำ การเป็นแหล่งที่อยู่ของพืชและสัตว์ การป้องกันการชะล้าง การควบคุมให้น้ำสม่ำเสมอ เนื่องจากพื้นที่ป่าไม้อันเป็นแหล่งที่อยู่ของพืชและสัตว์และทำหน้าที่ดังกล่าวลดลง นอกจากนี้ ประเด็นความสวยงามของพื้นที่ก็ลดลงอย่างชัดเจน เนื่องจากภาพเขาหัวโล้นหลังเก็บเกี่ยว

การเผาวัชพืชที่มีฝุ่นควันปกคลุมไปทั่ว และปรากฏสีดำของเถาเถาปกคลุมพื้นที่เป็นบริเวณกว้าง แต่ทั้งนี้ ระบบนิเวศตามธรรมชาติก็ยังคงให้บริการด้านการเป็นแหล่งผลิตพื้นที่เพียงพอเช่นเดิม และยังมีพื้นที่สำหรับการเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงบริการของระบบนิเวศในพื้นที่ศึกษา

การเป็นแหล่งผลิต		การรักษาสภาวะแวดล้อม		การดำรงวัฒนธรรม
↘	ไม้	↓	ชะลอน้ำหลาก	→ แหล่งท่องเที่ยวหรือพักผ่อนหย่อนใจ
→	พื้น	↘	รักษาสภาพอากาศไม่ให้แปรปรวน	
↘	พืชใช้สอย	↓	แหล่งที่อยู่ของพืชและสัตว์ป่า	↘ แหล่งสังคมและสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น
↘	พืชอาหาร	↘	แหล่งที่อยู่ของสัตว์ผสมเกสร	
↘	พืชสมุนไพร	→	ป้องกันการแพร่ระบาดของโรค	↘ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวข้องกับความเชื่อจิตวิญญาณ
↓	สัตว์อาหาร	↓	ป้องกันการชะล้างหน้าดิน	
↘	น้ำจืด	↘	รักษาความสมบูรณ์ของดิน	↓ ความงามหรือสุนทรียภาพของพื้นที่
		↘	รักษาอากาศให้บริสุทธิ์	
		↓	ควบคุมให้มีน้ำสม่ำเสมอ	

ที่มา: ความคิดเห็นของคณะทำงาน SGA ในพื้นที่ศึกษา

คนอยู่ดีมีสุข?

ท่ามกลางสภาพการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมย่อมส่งผลกระทบต่อชุมชนต่างๆ โดยคณะทำงาน SGA ในระดับท้องถิ่น ได้สะท้อนความคิดเห็นว่าจะต้องมีการแก้ไขปัญหาที่ได้เผชิญเหล่านั้น โดยมีสิ่งที่ต้องคำนึงถึง 3 ลำดับแรก จึงจะทำให้ชุมชนมีความอยู่ดีมีสุข ได้แก่

- 1) **สุขภาพที่ดี** ทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิตใจ
- 2) **มีความมั่นคง**ด้านอาชีพและที่ดินทำกิน
- 3) **ชุมชนน่าอยู่**ด้วยการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม

ความคิดเห็นข้างต้นสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้รับจากสถานพยาบาลในพื้นที่ศึกษา ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสุขภาพของคนมีแนวโน้มแย่ลง โดยมีการเข้ารับการรักษาพยาบาลของผู้ป่วยและมีอัตราการป่วยตายเพิ่มขึ้นจากกลุ่มโรคไม่ติดต่อ นอกจากนี้ ยังมีผลการคัดกรองสารเคมีของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลทั้ง 3 แห่ง ในพื้นที่ศึกษา พบผู้ได้รับการคัดกรองอยู่ในระดับไม่ปลอดภัย ร้อยละ 80,70 และ 45 โดยตำบลวนมีการเจ็บป่วยด้วยโรคระบบทางเดินหายใจเป็นลำดับต้นๆ

ในด้านความเป็นอยู่ของครัวเรือนต่างๆ แม้มีรายได้เพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวก การสื่อสารและการเดินทางได้มากขึ้น แต่ก็ทำให้ครัวเรือนมีค่าใช้จ่ายเพิ่มมากขึ้นเช่นกัน และมักสูงกว่ารายได้ที่หามาได้ ค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่เป็นค่าอาหาร เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เงินกู้ยืมและดอกเบี้ย การศึกษาของบุตรหลานในครัวเรือน งานสังคมและประเพณี ส่งผลให้เกิดภาวะหนี้สินเกือบทุกครัวเรือน สถานการณ์นี้เกิดขึ้นกับชุมชนทั่วไป ยกเว้นชุมชนตัวอย่างแห่งหนึ่งซึ่งเป็นชุมชนชาวม้งบนพื้นที่สูง แม้จะมีสมาชิกในครัวเรือนสูงกว่าชุมชนอื่นๆ แต่ยังมีรายจ่ายในการอุปโภคบริโภคน้อยกว่ารายได้ เพราะยังคงดำรงวิถีชีวิตที่เรียบง่าย

อย่างไรก็ตาม ครัวเรือนในพื้นที่สูงส่วนใหญ่ยังคงพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต อาทิ การใช้พื้นเป็นแหล่งเชื้อเพลิงหลักในการหุงต้ม ใช้น้ำจากประปาภูเขาและประปาหมู่บ้าน เป็นแหล่งน้ำหลักใช้

ดื่มและประกอบอาหาร โดยบางชุมชนจะต้มน้ำก่อนนำไปดื่ม นอกจากนี้ ยังเป็นแหล่งน้ำหลักในการซักล้างและใช้ประโยชน์อื่นๆ ในครัวเรือน ส่วนชุมชนในพื้นที่ราบ ได้ลดการพึ่งพิงทรัพยากรไปมาก มีการใช้แก๊สเป็นเชื้อเพลิงหลัก ชื่อน้ำดื่มบรรจุภัณฑ์แทนการบริโภคน้ำฝน เพราะเห็นว่าน้ำฝนในภาชนะที่รองไว้ไม่สะอาดพอในการบริโภค

คณะทำงาน SGA ในพื้นที่ศึกษาระบุว่าพื้นที่ทำกินของชุมชนต่างๆ เพิ่มขึ้น อันเนื่องจากการเปลี่ยนไร่เหล้า (ไร่หมุนเวียน) มาเป็นไร่ถาวร และการทำกินเข้าไปในพื้นที่ป่าเดิม ประเด็นการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติที่ลดลงนั้น เกี่ยวข้องกับการประกาศเขตพื้นที่อนุรักษ์ในบริเวณใกล้เคียง แต่ประเด็นความมั่นคงอื่นๆ เป็นประเด็นท้าทายอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการประสบอุทกภัยในรูปแบบต่างๆ ที่รุนแรงและเกิดชัดเจนมากขึ้น ซึ่งอธิบายได้ด้วยเหตุการณ์ภัยธรรมชาติในปี 2554 ที่มีน้ำป่าหลากมาแรงถึง 3 ครั้ง สร้างความเสียหายแก่บ้านเรือนบริเวณริมลำน้ำ เกิดการชะล้างตะกอนดินลงมาทับถมบริเวณที่ราบและเส้นทางสัญจร ลำน้ำซึ่งตื้นเขินทำให้ไม่สามารถระบายน้ำได้ทัน ทำให้ประชาชนรู้สึกถึงความปลอดภัยลดลง รวมถึงการประสบภัยแล้งที่ยาวนาน ก็ได้สร้างความเสียหายมากกว่าปีก่อนๆ ส่งผลกระทบให้พื้นที่เกษตรเสียหาย และรวมความกังวลใจต่อภาวะหนี้สินที่เพิ่มขึ้นด้วย แม้ความสัมพันธ์ในชุมชนและการช่วยเหลือเกื้อกูลลดลงไปบ้าง แต่ก็ยังมีการเอามื้อเอางานช่วยกันทำการผลิตในแต่ละฤดูกาล

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงบริการของระบบนิเวศในพื้นที่ศึกษา

ความมั่นคง		สิ่งพื้นฐาน		สุขภาพ		สังคม	
↗	พื้นที่ทำกิน	↗	ที่อยู่อาศัยมั่นคง	↗	ความรำคาญจากกลิ่นและฝุ่นควัน (-)	↘	แลกเปลี่ยนผลผลิต
↘	เข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ	→	ข้าวเพียงพอ	↗	เจ็บป่วยจากสารเคมีการเกษตร (-)	→	มีส่วนร่วมในชุมชน
↑	ภาวะหนี้สิน (-)	↗	อาหารและสารอาหารเพียงพอ	↑	เจ็บป่วยจากอาหารปนเปื้อนสารเคมี (-)	↘	ประเพณี/วัฒนธรรม
↑	ประสบภัยน้ำหลาก (-)	↗	น้ำอุปโภคและบริโภคเพียงพอ	↗	เศร้าหมองหรืออาการซึมเศร้า (-)	↘	การมีส่วนร่วม
↗	ประสบภัยแล้ง (-)	↑	เครื่องมือติดต่อสื่อสาร	↑	โรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจ (-)	↘	สามัคคี/ปรองดอง
↗	ประสบภัยหนาว (-)	↗	ยานพาหนะ	↗	โรคผิวหนัง (-)	↓	ความเชื่อ/เคารพ ธรรมชาติ
		↑	เข้าถึงพลังงานและเชื้อเพลิง	↗	โรคทางเดินอาหาร (-)		
		↑	เข้าถึงสินค้าอุปโภคบริโภค	↗	โรคร้ายอื่นๆ (-)		
		↘	รายได้เพียงพอสำหรับการศึกษา	↗	อุบัติเหตุเนื่องจากสภาพแวดล้อม (-)		
		↘	รายได้สุทธิจากอาชีพ				

ที่มา: ความคิดเห็นของคณะทำงาน SGA ในพื้นที่ศึกษา

ปัจจัยขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของจังหวัดน่านจากอดีตสู่ปัจจุบันเกิดจากปัจจัยขับเคลื่อนต่างๆ ดังนี้

- **การเปลี่ยนแปลงและปรับตัวของชาวน่าน** เปลี่ยนไปตามสังคมภายนอก คนรุ่นใหม่ได้รับการศึกษาเพิ่มขึ้นและไปทำงานต่างถิ่น สังคมเกษตรกรรมมีสัดส่วนผู้สูงอายุสูงขึ้น ขาดการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรม รวมทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่น

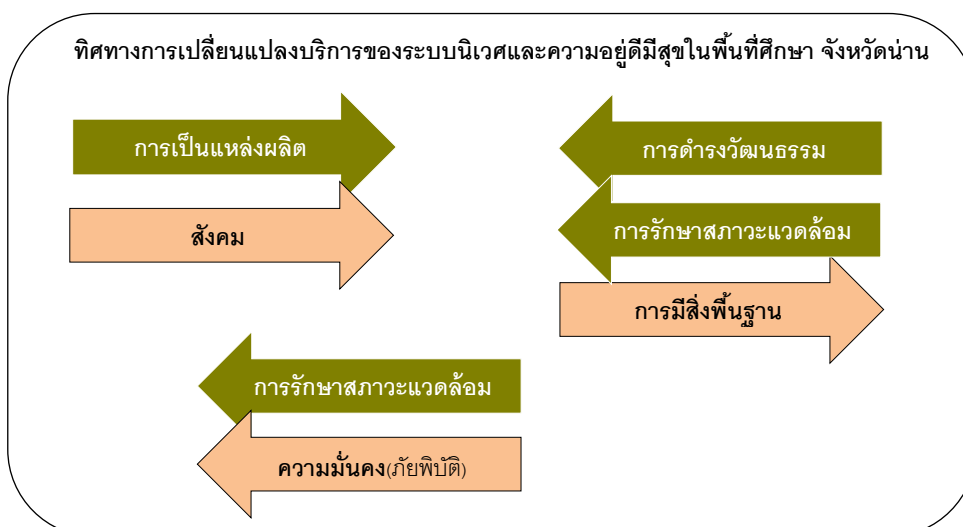
- **การพัฒนาเทคโนโลยี** ทั้งด้านการชลประทาน การคมนาคม และเทคโนโลยีการผลิต ซึ่งทำให้วิธีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ การสื่อสารที่ก้าวหน้ามากขึ้น ทำให้เกษตรกรรับรู้ข้อมูลและเรียนรู้ในการปรับตัว
- **ภาวะเศรษฐกิจ** ซึ่งส่งผลต่อความเป็นอยู่ของเกษตรกร เนื่องจากมีต้นทุนการผลิตสูงขึ้นจากการพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกเกือบทั้งสิ้น นอกจากนี้ ครัวเรือนเกษตรกรยังมีค่าใช้จ่ายในด้านสิ่งอำนวยความสะดวกมากขึ้น เกิดภาวะหนี้สินอย่างไม่เว้นสิ้นสุด โดยมีแหล่งเงินทุนที่กู้ยืมได้ง่าย
- **การมีส่วนร่วมของชุมชน** ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การจัดการป่าชุมชน การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ และการเกษตรยั่งยืน ซึ่งมีกรณีตัวอย่างและศูนย์การเรียนรู้กระจายอยู่ในจังหวัด
- **การประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติ** ซึ่งเกิดบ่อยครั้งขึ้นโดยเฉพาะภัยจากน้ำหลากส่งผลเสียหายต่อพื้นที่การเกษตร
- **นโยบายการพัฒนาประเทศ** มีผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในจังหวัดน่าน ทั้งนี้ นโยบายการเกษตรและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ปัจจัยขับเคลื่อนเหล่านี้ ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในจังหวัดน่านและลุ่มน้ำยาว(2) ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียม ในปี 2550 และ ปี 2552 พบว่ามีการทดแทนกันระหว่างพื้นที่ป่าไม้กับพื้นที่เกษตรอย่างชัดเจน

ระบบนิเวศมีความสัมพันธ์ต่อการอยู่ดีมีสุข

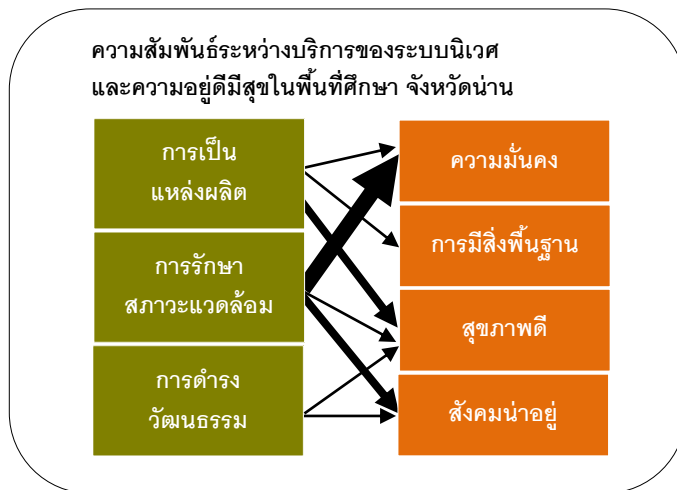
จากข้อมูลแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงข้างต้น ได้นำมาวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงประเด็น (ตัวแปร) ที่เกี่ยวข้องกับบริการของระบบนิเวศและความอยู่ดีมีสุข โดยการทดสอบทางสถิติ ผลการวิเคราะห์ สรุปได้ว่า

- **การเปลี่ยนแปลงทิศทางเดียวกัน:** การเปลี่ยนแปลงด้านการเป็นแหล่งผลิตกับการอยู่ดีมีสุขด้านสังคม การเปลี่ยนแปลงด้านการรักษาสภาวะแวดล้อมกับการอยู่ดีมีสุขด้านความมั่นคง
- **การเปลี่ยนแปลงไปในทางตรงข้าม:** การเปลี่ยนแปลงด้านการดำรงวัฒนธรรมกับการอยู่ดีมีสุขด้านการมีสิ่งพื้นฐาน และการเปลี่ยนแปลงด้านการรักษาสภาวะแวดล้อมกับการอยู่ดีมีสุขด้านการมีสิ่งพื้นฐาน

การเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศที่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงการอยู่ดีมีสุข: จำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม (ดังแผนภาพ) ได้แก่

- มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญสูง ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงบริการของระบบนิเวศด้านการรักษาภาวะแวดล้อมกับการอยู่ดีมีสุขด้านความมั่นคง
- มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงบริการของระบบนิเวศด้านการรักษาภาวะแวดล้อมกับการอยู่ดีมีสุขด้านสังคม และการเปลี่ยนแปลงบริการของระบบนิเวศด้านการเป็นแหล่งผลิตกับการอยู่ดีมีสุขด้านสุขภาพ
- มีความสัมพันธ์ ได้แก่ ด้านอื่นๆ นอกจากที่ได้กล่าวไปข้างต้น

เห็นได้ว่าการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ซึ่งมาจากการเปลี่ยนพื้นที่ป่าไม้ไปเป็นพื้นที่เกษตร ทำให้บริการของระบบนิเวศด้านการรักษาภาวะแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงชัดเจน โดยเฉพาะการชะลอน้ำหลาก การป้องกันการชะล้างหน้าดิน การควบคุมให้มีน้ำสม่ำเสมอ และการเป็นแหล่งที่อยู่ของพืชและสัตว์ป่า ซึ่งได้ส่งผลต่อความอยู่ดีมีสุขด้านความมั่นคง อันเนื่องจากภาวะน้ำหลากและภัยพิบัติที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งและสร้างความเสียหายรุนแรงการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศดังกล่าว ยังมีความสัมพันธ์ต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมด้านความเชื่อ และด้านอื่นๆ ซึ่งลดลงไป นอกจากนี้ บริการของระบบนิเวศในด้านการเป็นแหล่งผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะพืชและสัตว์อาหารตามธรรมชาติ ทำให้สุขภาพมีความเสี่ยงการเกิดโรคภัยจากการบริโภคอาหารที่มีการปนเปื้อน

มูลค่าบางประการที่ได้รับจากบริการของระบบนิเวศ

มูลค่าด้านผลผลิตจากพื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ พบว่าการปลูก “ข้าวโพดดอน” ของชุมชนที่ลุ่ม/ที่ดอน มีต้นทุนเฉลี่ย 2,705 บาท/ไร่ ส่วนการปลูก “ข้าวโพดดอน” โดยชุมชนที่ลุ่ม/ที่ดอน มีต้นทุนเฉลี่ย 2,681 บาท/ไร่ และการปลูก “ข้าวโพดดอน” โดยชุมชนที่สูง มีต้นทุนเฉลี่ย 2,260 บาท/ไร่ ต้นทุนนี้ได้คิดรวมค่าจ้างแรงงาน ไม่คิดค่าแรงงานของเจ้าของและสมาชิกในครัวเรือน รวมทั้งไม่ได้คิดค่าแรงในการเอามือเอาแรง สัดส่วนของต้นทุนระยะต่างๆ พบว่า ต้นทุนการเตรียมการ: ต้นทุนการปลูกและดูแลรักษา: ต้นทุนการเก็บเกี่ยว (เก็บรักษา) และขนส่ง คิดเป็นสัดส่วน 1:7:2

ส่วนมูลค่าการผลิตนั้น พบว่า “ข้าวโพดดอน” ซึ่งปลูกในพื้นที่ลาดชัน/ที่สูง มีมูลค่าเฉลี่ยต่อไร่สูงที่สุด ซึ่งทำให้มีรายได้สุทธิเท่ากับ 2,866 บาท/ไร่ สูงกว่าการปลูก “ข้าวโพดดอน” ของชุมชนพื้นที่ลุ่ม/ที่ดอน

และการปลูก “ข้าวโพดดอน” ซึ่งมีรายได้สุทธิ 2,565 บาท/ไร่ และ 1,785 บาท/ไร่ ตามลำดับ เนื่องจากชุมชนที่สูงมักใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลัก นอกจากนี้ ยังนิยมตากและเก็บไว้รอขาย ทำให้มีความชื้นน้อยและได้ราคาดีกว่า

มูลค่าด้านผลผลิตที่ได้รับจากป่าชุมชน ซึ่งชุมชนที่อาศัยอยู่บนพื้นที่สูง มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนมากกว่าชุมชนในพื้นที่ลุ่มหรือที่ดอน คิดเป็นรายได้รวม 6,135 บาท/ครัวเรือน/ปี และ 2,725 บาท/ครัวเรือน/ปีตามลำดับ โดยมีมูลค่าจากพืชและไม้ใช้สอยสูงที่สุด รองลงมา คือ พืชและสัตว์เพื่อเป็นอาหารจากป่าชุมชน ตามลำดับ นอกจากนี้ชุมชนยังเห็นว่าป่าธรรมชาติมีประโยชน์ในการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ เป็นแหล่งต้นน้ำ ทำให้ฝนตกตามฤดูกาล ช่วยลดความเสียหายจากภัยธรรมชาติต่างๆ เป็นต้น ส่วนป่าชุมชนมีประโยชน์ในการเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้ใช้สอย สร้างรายได้และเป็นที่รวมในการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน โดยครัวเรือนร้อยละ 36 ได้เข้าไปหาของป่ามาเป็นอาหารและใช้สอยในครัวเรือน

สำหรับ**มูลค่าอื่นๆ** ซึ่งได้ทำการประเมินโดยกระบวนการประเมินมูลค่าอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Environmental Valuation - PEV) โดยเปรียบเทียบมูลค่ากับสินค้าตัวแทน (ปริมาณข้าวสารที่พอกินตลอดทั้งปีของครัวเรือนนั้นๆ) พบว่าในแต่ละปีชุมชนที่ราบ/ที่ดอนได้รับผลกระทบที่เกิดจากการสูญเสียศักยภาพในการรักษาสภาวะแวดล้อม คิดเป็นมูลค่า 2.8 เท่าของประโยชน์ที่ได้รับจากไร่ข้าวโพดในรูปผลผลิตและการดำรงวัฒนธรรม ชุมชนที่สูงได้รับผลกระทบที่เกิดจากการสูญเสียศักยภาพในการรักษาสภาวะแวดล้อม คิดเป็นมูลค่า 5.7 เท่าของประโยชน์ที่ได้รับจากไร่ข้าวโพดในรูปผลผลิตและการดำรงวัฒนธรรม ในขณะที่ป่าชุมชนได้ก่อให้เกิดประโยชน์ ทั้งในด้านผลผลิต การรักษาสภาวะแวดล้อม และการดำรงวัฒนธรรม ซึ่งพบว่าในแต่ละปีชุมชนที่ราบ/ที่ดอนได้รับประโยชน์จากป่าชุมชนคิดเป็นมูลค่า 1.7 เท่าของประโยชน์ที่ได้รับจากไร่ข้าวโพด ชุมชนที่สูงได้รับประโยชน์จากป่าชุมชนคิดมูลค่าเป็น 11 เท่าของประโยชน์ที่ได้รับจากไร่ข้าวโพด

เปรียบเทียบสัดส่วนที่ชุมชนได้รับจากระบบนิเวศต่างๆ

ภาพอนาคตการเกษตรจังหวัดน่าน พ.ศ.2565 และทางเลือกการพัฒนา

จากสถานการณ์และปัจจัยขับเคลื่อนที่ผ่านมา รวมทั้งการวิเคราะห์ปัจจัยขับเคลื่อนใหม่ๆ ที่จะมีอิทธิพลในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นด้านประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ การตลาดและผู้บริโภค และความก้าวหน้าด้านเทคโนโลยี จะส่งผลให้ ภาพอนาคตการเกษตรจังหวัดน่าน ในอีก 10 ปีข้างหน้า มีโอกาสเกิดขึ้น 4 ภาพ แต่ละภาพอาจเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน หรือเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกัน และอาจก่อให้เกิดทั้งประโยชน์และผลกระทบแตกต่างกันไป จึงได้กำหนดทางเลือกในการพัฒนาที่แตกต่างกันออกไปด้วย

- **ภาพคิดใหญ่** ซึ่งมีเกษตรกรรายใหญ่เข้ามาทำการผลิตพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่แปลงขนาดใหญ่ เพื่อการส่งออก ซึ่งจะมีประโยชน์เด่นชัดในด้านการให้ผลผลิตจากพื้นที่เกษตร แต่จะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและวัฒนธรรมอย่างรุนแรง จึงควรเน้นการจัดการที่ดินด้วยข้อมูลและการแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ให้ชัดเจน คุ้มครองเกษตรกรรายย่อย และตั้งคณะกรรมการและกองทุนเพื่อสนับสนุนการฟื้นฟูระบบนิเวศต้นน้ำ

- **ภาพคิดไกล** ที่มีเกษตรกรรายย่อยและรายใหญ่ ร่วมมือกันผลิตสินค้าให้ได้มาตรฐานเพื่อการส่งออก ซึ่งจะให้ประโยชน์ด้านต่างๆ แบบค่อยเป็นค่อยไป จึงควรเสริมสร้างศักยภาพในการผลิตและยกระดับคุณภาพผลิตให้ได้มาตรฐาน เสริมสร้างความสามารถในการแข่งขันทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศ และพัฒนาเครือข่ายสิ่งแวดล้อมในระดับภูมิภาค

- **ภาพคิดใหม่** เกิดจากการรวมกลุ่มเกษตรกรรายย่อยทำการเกษตรยั่งยืน โดยประโยชน์ด้านผลผลิตการเกษตรจะไม่เกิดชัดเจน แต่จะให้ประโยชน์ด้านสังคมและวัฒนธรรมควบคู่กับระบบนิเวศที่ค่อยๆ ฟื้นตัว จึงควรสร้างเอกลักษณ์ของสินค้าท้องถิ่นและการเพิ่มมูลค่าสินค้าเพิ่มโอกาสทางการตลาดแก่เกษตรกรรายย่อย และสนับสนุนเกษตรกรดูแลรักษาระบบนิเวศพื้นที่ต้นน้ำ

- **ภาพคิดหนัก** ที่เกษตรกรรุ่นใหม่พึ่งเทคโนโลยีในการผลิต ทำให้สามารถเพิ่มผลผลิตการเกษตรได้แต่สังคมอ่อนแอ ต่างคนต่างอยู่ รวมทั้งต้องเผชิญกับภัยพิบัติทางธรรมชาติ จึงควรเน้นการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ การถ่ายทอดและปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และการจัดการภัยพิบัติทางธรรมชาติ

แนวทางการขับเคลื่อนนโยบายการเกษตรจังหวัดน่าน

จังหวัดน่าน **ต้องเตรียมทางเลือกไว้ล่วงหน้า** ในการรับมือกับสิ่งที่มีโอกาสจะเกิดขึ้น ด้วยการติดตาม สังเกตและวิเคราะห์สัญญาณที่เกิดขึ้น เช่น การเปลี่ยนแปลงพรรคการเมือง อาจจะทำให้นโยบายเปลี่ยนไป ภาพอนาคตการเกษตรจึงมีโอกาสเปลี่ยนจากภาพหนึ่งไปเป็นอีกภาพหนึ่ง การเปลี่ยนแปลงค่านิยมของผู้บริโภคและการตลาด หากเริ่มมีทิศทางชัดเจนขึ้นหรือมีข้อมูลการส่งเสริมการลงทุนและเสริมสร้างศักยภาพของเกษตรกร ก็จะสามารถทำให้การคาดการณ์และวางแผนระยะสั้นให้มีความชัดเจนมากขึ้น ว่าภาพอนาคตใดจะมีโอกาสเกิดขึ้นในช่วงระยะเวลานั้นๆ

การขับเคลื่อนนโยบายการเกษตรของจังหวัดน่าน มีแนวทางสำคัญ 5 ประการ

1) **เร่งขับเคลื่อนนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น**

- (1) การขาดแคลนน้ำ ปัญหาน้ำหลากและน้ำไม่สะอาด ซึ่งพบว่าชุมชนได้รับผลกระทบจากภาวะภัยแล้งและน้ำหลาก รวมทั้งน้ำไม่สะอาดต่อการบริโภคและอุปโภค ควรร่วมกับชุมชนฟื้นฟูป่าไม้บริเวณต้นน้ำ พื้นที่ลาดชัน และบริเวณเส้นทางน้ำ เพื่อให้มีน้ำอย่างสม่ำเสมอและชะลอการหลากของน้ำ รวมทั้งป้องกันการชะล้างหน้าดินและการปนเปื้อนของสารเคมีการเกษตรลงสู่แหล่งน้ำ ซึ่งชุมชนส่วนใหญ่ยังใช้ในการอุปโภคและการเกษตร นอกจากนี้ ควรมีการจัดการและผลิตน้ำดื่มในชุมชน เพื่อลดค่าใช้จ่ายจากการซื้อน้ำดื่ม
- (2) ปัญหาด้านทุนการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ซึ่งค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่เป็นค่าเมล็ดพันธุ์และปุ๋ยเคมีและราคาข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ต่ำเพราะมีความขึ้นสูง ควรส่งเสริมให้ลดการใช้สารเคมีการเกษตรหรือใช้ในปริมาณที่เหมาะสมและถูกวิธี เพิ่มกระบวนการลดความขึ้นของเมล็ดข้าวโพดก่อนนำขาย รวมทั้งส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อจัดการผลิตและปัจจัยการผลิต
- (3) การขาดข้อมูลที่ชัดเจนเกี่ยวกับป่าชุมชน อันเป็นแหล่งให้ผลผลิตต่างๆ แก่ชุมชน โดยเฉพาะชุมชนพื้นที่สูงซึ่งได้รับประโยชน์มีมูลค่าสูงในแต่ละปี ควรสำรวจข้อมูลพื้นที่ป่าชุมชนและส่งเสริมให้ชุมชนมีการอนุรักษ์อย่างต่อเนื่องเช่นที่ผ่านมา พร้อมเปิดโอกาสให้มีการขยายพื้นที่ป่าชุมชนตามความเหมาะสมในแต่ละพื้นที่ เพราะที่ผ่านมาชุมชนได้มีการรักษาป่าชุมชนไว้เป็นอย่างดีนอกจากนี้ ป่าชุมชนยังให้คุณประโยชน์ที่คิดเป็นมูลค่าสูงกว่าข้าวโพดเลี้ยงสัตว์
- 2) **จัดเตรียมข้อมูลอย่างรอบด้านทั้งในระดับจังหวัด ระดับลุ่มน้ำย่อย และระดับชุมชน** เพื่อการวางแผนในอนาคต ประกอบด้วยแผนที่การใช้ที่ดิน แผนที่ชุมชน ข้อมูลด้านประชากร สังคมและวัฒนธรรม ข้อมูลด้านปฏิทินและต้นทุนการผลิต ข้อมูลสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติ ข้อมูลการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ
- 3) **เพิ่มศักยภาพในการวิเคราะห์ปัจจัยขับเคลื่อนที่สำคัญ** ทั้งระดับประเทศและระหว่างประเทศ ประกอบด้วย ปัจจัยด้านนโยบายของประเทศ เกี่ยวกับการพัฒนาการเกษตร การพาณิชย์และการค้าระหว่างประเทศ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและจัดการที่ดินการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน ปัจจัยด้านการตลาดรวมถึงสินค้าทดแทนและทิศทางของผู้บริโภค รวมถึงการปรับตัวของเกษตรกร โดยมีการติดตามการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง
- 4) **สนับสนุนการจัดทำแผนยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติการระยะสั้นของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในแต่ละช่วงเวลา** เพื่อเตรียมความพร้อมรับมือกับสิ่งที่มีโอกาสจะเกิดขึ้นไว้ล่วงหน้า ทั้งการผลักดันให้สิ่งที่มีประโยชน์เกิดขึ้น และลดผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้น
- 5) **เสนอข้อมูลเพื่อนำไปสู่การแก้ไขปัญหาระดับนโยบายของประเทศอย่างเป็นระบบ** ในด้านการจัดการที่ดิน การคุ้มครองพื้นที่เกษตรและเกษตรกร การพัฒนาทรัพยากรการเกษตรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน การส่งเสริมและสนับสนุนให้ใช้ทรัพยากรการผลิตอย่างเหมาะสม รวมถึงความร่วมมือด้านการค้าระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรจังหวัดน่าน

การขับเคลื่อนนโยบายข้างต้น ควรดำเนินการผ่านกลไกระดับพื้นที่และระดับจังหวัด อันประกอบด้วย ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สำนักงานเกษตรอำเภอ สภาเกษตรกรและภาคประชาสังคม ทั้งในด้านการเสริมสร้างศักยภาพ การสร้างเครือข่ายและเปิดโอกาสในการมีส่วนร่วมในการกำหนดและขับเคลื่อนนโยบายการเกษตรของจังหวัดน่าน

การจัดการที่ดินโดยชุมชน

... การขับเคลื่อนการจัดการที่ดินโดยชุมชน ดำเนินงานโดยเครือข่ายทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืน เครือข่ายปฏิรูปที่ดินจังหวัดน่านร่วมกับผู้นำท้องถิ่นและผู้นำชุมชนในจังหวัดน่าน...

จังหวัดน่านมีลักษณะที่เต็มไปด้วยภูเขาสูง เกษตรกรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ราบจะใช้พื้นที่ทำนา และปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลัก นอกจากพื้นที่ราบแล้ว ยังมีชุมชนบนที่สูงหลายกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ ทำการผลิกระจายอยู่ตามลุ่มน้ำ นับตั้งแต่พื้นที่ราบลุ่มแถบบริเวณแม่น้ำ ไปถึงต้นน้ำสายเล็กๆ บนภูเขาสูง นอกจากเป็นพื้นที่ทำนาแล้วในบริเวณหัวไร่ปลายนา เกษตรกรได้ทำการเกษตรในรูปแบบของสวนหรือไร่สำหรับปลูกพืชต่างๆ และรวมทั้งการทำไร่ข้าวหรือระบบการทำไร่หมุนเวียนเป็นแบบแผน การผลิตที่สำคัญต่อวิถีชนเผ่าบนที่สูง ต่อมาเมื่อภาครัฐได้ประกาศเขตป่าอนุรักษ์และป่าสงวนแห่งชาติ ครอบคลุมพื้นที่ต่างๆ ในจังหวัด ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ทำกินของเกษตรกร

ด้วยที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญของภาคเกษตร จึงจำเป็นต้องการมีการจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เป็นฐานการผลิตของเกษตรรายย่อยและการพัฒนาเศรษฐกิจของจังหวัดน่าน สร้างความมั่นคงในชีวิตของเกษตรกร อันเป็นคนกลุ่มใหญ่ของจังหวัด ชุมชนควรมีสิทธิและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ให้ทุกคนควรมีสิทธิเข้าถึงการใช้ประโยชน์จากที่ดินโดยเท่าเทียมกัน ทั้งนี้ ขบวนการประชาชนจะต้องเป็นหลักในการจัดการที่ดินร่วมกับภาครัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และผู้ปกครองท้องถิ่น นำไปสู่การถือครองกรรมสิทธิ์ร่วมกันขององค์กรชุมชนและดำรงรักษาไว้ซึ่งที่ดินเพื่อการใช้ประโยชน์ร่วมกันของส่วนรวม และการรักษาคุณภาพของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ความเคลื่อนไหวของกระบวนการจัดการที่ดินของประเทศ

สถานการณ์ที่ดินที่เกิดขึ้นในจังหวัดน่าน ไม่ได้มีความแตกต่างจากพื้นที่อื่นๆ ของประเทศ ซึ่ง**จรัส พันยศ ผู้ประสานงานเครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคเหนือ** ได้กล่าวในการสัมมนา “ขบวนการจัดการที่ดินโดยชุมชนจังหวัดน่าน” 17 กันยายน 2555 ว่าเมื่อ 20 ปีแล้ว ได้มีนายทุนเข้าไปสัมปทานป่าในเขตพื้นที่ซึ่งชาวบ้านดูแล ในพื้นที่ห้วยแก้ว จังหวัดเชียงใหม่ จนเกิดความขัดแย้ง และก่อนหน้านี้นี้ประมาณปี 2517 สหพันธ์ชาวนาได้เริ่มต่อสู้เรื่องที่ทำกิน จนเกิดกฎหมายปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกร ให้กระจายที่ดินรัฐ ซึ่งไม่ได้ใช้ประโยชน์แก่คนจน ต่อมาถูกแก้ไขให้อำนาจนายทุนและมีการตรวจสอบ ทำให้รัฐบาลสมัยนั้นต้องลาออก นอกจากนี้ ยังมีการผลักดันกฎหมายป่าชุมชน ซึ่งชาวบ้านได้ร่วมตัวกันเสนอกฎหมายเป็นฉบับแรก มีประเด็นเรื่องการถือครองที่ดิน กฎหมายน้ำ หนี้สินของเกษตรกรและราคาพืชผลตกต่ำ ซึ่งล้วนเป็นเรื่องใกล้ตัวชุมชน

สำหรับแนวคิดโฉนดชุมชนนั้น เกิดจากเครือข่ายที่ดินภาคเหนือได้เสนอต่อรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ เพื่อแก้ไขปัญหาที่ทำกินของเกษตรกรที่มีปัญหา นอกจากนี้ ยังเสนอเรื่องธนาคารที่ดิน เรื่องภาษีที่ดิน ในอัตราก้าวหน้า และการคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งรัฐบาลสมัยนั้นรับไว้ แต่การปฏิบัติยังไม่เป็นรูปธรรม จึงเลือกใช้วิธีรวมตัวเป็นเครือข่ายและชุมนุมเพื่อกดดัน ซึ่งเป็นสิ่งที่รัฐบาลกลัวมากที่สุด โดยปรับเปลี่ยนรูปแบบมาเรื่อยๆ จากการเดินมาเป็นการใช้ม็อบเตอรไรด์

ปัจจุบันความก้าวหน้าในการปฏิบัติเรื่องโฉนดชุมชนมีน้อยมาก โดยมีการมอบโฉนดชุมชนไปแล้ว 2 แห่งคือ แม่อาว จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นที่ดินจากการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และตำบลคลองโยง จังหวัดนครปฐม ในขณะที่ได้มีการเสนอเพื่อขอโฉนดชุมชนทั่วประเทศ จำนวน 435 ชุมชน คิดเป็นพื้นที่ 2.23 ล้านไร่ เป็นภาคเหนือตอนบน 278 ชุมชน พื้นที่ 1.64 ล้านไร่ โดยมีจังหวัดน่าน 220 ชุมชน นับว่าเป็นจังหวัดที่มีจำนวนการเสนอมากที่สุด แม้จะมีพื้นที่นำร่องอย่างบ้านหนองห้า ตำบลบัวใหญ่ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน แต่ยังติดปัญหาเรื่องพื้นที่อุทยานแห่งชาติ

สำหรับนโยบายอื่นๆ ก็ยังไม่มีความคืบหน้าไม่ว่าการจัดตั้งธนาคารที่ดิน แม้จะมีการประกาศพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งสถาบันบริหารจัดการธนาคารที่ดิน (องค์การมหาชน) มีผลเมื่อ 9 มิถุนายน 2554 และการแก้ไขกฎหมายป่าไม้ เป็นต้น ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องติดตาม นอกจากนี้ เครือข่ายภาคประชาชนยังมีบทบาทในการเสนอชื่อเพื่อผลักดัน พระราชบัญญัติสิทธิชุมชนกับการจัดการที่ดิน ธนาคารที่ดินภาคประชาชนและ พระราชบัญญัติภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้าต่อไป

จังหวัดน่านร่วมขบวนขับเคลื่อนนโยบาย

ขบวนการจัดการที่ดินโดยชุมชนจังหวัดน่าน ริเริ่มและดำเนินงาน โดยมี**วัดอุปประสงค์** เพื่อสนับสนุนให้มีการจัดทำข้อมูล ขอบเขตที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดินของแต่ละพื้นที่เพื่อกำหนดกระบวนการจัดการโดยชุมชนและเพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือและผลักดันนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดการที่ดินมี**องค์กรหลักในการขับเคลื่อน** ได้แก่ เครือข่ายปฏิรูปที่ดินจังหวัดน่าน เครือข่ายปฏิรูปที่ดินภาคเหนือ เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย (คปท./PMOVE) สมาพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนจังหวัดน่าน และ**มีองค์กรสนับสนุน** ได้แก่ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดน่านที่เกี่ยวข้องสำนักงานโฉนดชุมชนสำนักงานนายกรัฐมนตรี

กิจกรรมสำคัญ:

- 2542 ร่วมกับสมาพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ เรียกร้องกรณีที่ดินทำกินในเขตป่าอนุรักษ์ ที่จังหวัด เชียงใหม่ มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อ 11 พฤษภาคม 2542 ให้เกษตรกรที่ทำไร่เหล่านไร่หมุนเวียน มีสิทธิชั่วคราว
- 2543 ร่วมศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการทำการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน
- 2550 ให้ระบบข้อมูลเชิงพื้นที่ ในการวาดขอบเขตรายแปลง เพื่อผลักดันการจัดการที่ดินในรูปแบบ “โฉนดชุมชน”
- ติดตามรัฐบาลพรรคประชาธิปัตย์ แฉลงนโยบาย แต่ไม่มีความคืบหน้าเรื่องที่ดิน
- 2552 วันที่ 4-12 มีนาคม ชุมนุมใหญ่ เพื่อกดดันรัฐบาล ทำให้เกิดคณะกรรมการ 6 คณะ ประกาศ เมื่อ 1 กรกฎาคม 2552 โดยนายสาธิต วงศ์หนองเตย รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน และมีคุณสมาน ะวิโสธ ร่วมเป็นคณะกรรมการจัดการที่ดินในเขตป่าอนุรักษ์ สิงหาคม ร่วมสัมมนาเพื่อจัดทำร่างระเบียบการกระจายถือครองที่ดินในรูปแบบโฉนดชุมชน ณ ทำเนียบรัฐบาล
- กันยายน ร่วมเวทีระดับภาค ที่จังหวัดเชียงใหม่
- ตุลาคม คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบในหลักการ โดยให้ไปพิจารณารายละเอียด
- 2553 คณะรัฐมนตรีเห็นชอบร่างระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน (มติ คณะรัฐมนตรี เมื่อ 11 พฤษภาคม 2553) และประกาศระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี เมื่อ 11 มิถุนายน 2553
- 13 กันยายน 2553 คณะกรรมการฯ สำนักนายกรัฐมนตรีลงตรวจสอบพื้นที่ครั้งแรก ที่บ้าน หนองห้า ตำบลบัวใหญ่ อำเภอนาน้อย จังหวัดน่าน
- 10 ตุลาคม 2553 จัดเวทีสร้างความเข้าใจเรื่องโฉนดชุมชนระดับจังหวัด ณ ห้องประชุม องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่านมีผู้เข้าร่วมประมาณ 120 คน
- 9 พฤศจิกายน 2553 ร่วมเวทีสัมมนาเรียนรู้เรื่องโฉนดชุมชน ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วิทยาเขตน่าน
- 23 ธันวาคม 2553 จัดเวทีประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสนับสนุนการจัดทำโฉนดชุมชน ที่ โรงแรมศศิธารีรีสอร์ท จังหวัดน่าน มีผู้เข้าร่วม 150 คน โดยมีข้อตกลงให้แต่ละชุมชนที่มีความพร้อมและต้องการ ให้เขียนแบบคำขอเพื่อจัดให้มีโฉนดชุมชนให้ส่งภายใน 30 วัน
- 2554 วันที่ 26 มกราคม 2555 ส่งใบคำขอโฉนดชุมชน 66 หมู่บ้าน เป็นครั้งแรก
- 16 กุมภาพันธ์ – 9 มีนาคม ได้ร่วมกับ PMOVE รวมตัวเรียกร้องการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกิน และอื่นๆ และได้ยื่นใบคำขอครั้งที่ 2 เมื่อ 23 กุมภาพันธ์ เพิ่มเติม 144 หมู่บ้าน ที่ลานพระบรมรูปทรงม้า ครั้งที่ 3 เมื่อ 14 มีนาคม จำนวน 13 หมู่บ้าน ที่โรงแรมเทวราช จังหวัดน่าน
- 14 มีนาคม สำนักนายกรัฐมนตรีจัดเวทีสร้างความเข้าใจเรื่องโฉนดชุมชน แก่ 66 หมู่บ้าน แรกที่ส่งใบคำขอโฉนดชุมชน

11 เมษายน เวทีสร้างความเข้าใจก่อนตรวจสอบ 55 หมู่บ้าน วัดอรัญญาวาสจังหวัดน่าน

25-30 เมษายน คณะกรรมการตรวจสอบพื้นที่ ลงตรวจสอบพื้นที่ครั้งที่ 1

18 กรกฎาคม ยื่นข้อเสนอให้รัฐบาลสนับสนุนइनชุมชน ผ่าน สส.ชลน่าน ศรีแก้ว

6-9 สิงหาคม เครือข่ายปฏิรูปที่ดินจังหวัดน่าน ร่วมกับ PMOVE ชีมอเดอร์ไฮค์ ไปยังรัฐสภา เพื่อรณรงค์ให้รัฐบาลยิ่งลักษณ์สานต่อนโยบายइनชุมชน ธนาคารที่ดิน และการจัดเก็บภาษีที่ดินในอัตราก้าวหน้า

14 สิงหาคม จัดเวทีสร้างความพร้อม ที่วัดอรัญญาวาส จังหวัดน่าน เพื่อการลงพื้นที่ ตรวจสอบอีกจำนวน 33 หมู่บ้าน

23 สิงหาคม รัฐบาล นายกฯ ยิ่งลักษณ์ แถลงนโยบายต่อรัฐสภา โดยมีแนวทางแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินและทรัพยากรธรรมชาติ แต่กลับไม่มีความคืบหน้าในการดำเนินงาน

25 สิงหาคม-1 กันยายน คณะกรรมการตรวจสอบพื้นที่ ครั้งที่ 2

29 พฤศจิกายน – 1 ธันวาคม คณะกรรมการตรวจสอบพื้นที่ ลงตรวจสอบพื้นที่ครั้งที่ 3

2555 วันที่ 14-15 มกราคม มีการประชุม ครม.สัญจรที่เชียงใหม่ ขบวนเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทยและ PMOVE ได้เคลื่อนไหวติดตามการแก้ไขปัญหาและการแต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการแก้ไขปัญหา จนมีการลงนามแต่งตั้งคณะกรรมการโดยมี นายยงยุทธ วิชัยดิษฐ์ เป็นประธานตามที่รับมอบหมายจาก นายกฯ แต่ปัจจุบันไม่มีความคืบหน้าในการดำเนินการแต่อย่างใด

18 กุมภาพันธ์ จัดเวทีการขับเคลื่อนการปฏิรูปที่ดิน จังหวัดน่าน โดยพลเอกสุรินทร์ พิกุลทอง เข้าร่วม ที่วัดอรัญญาวาส มีผู้เข้าร่วม จำนวน 100 คน

14 มีนาคม จัดเวทีสมัชชาปฏิรูปประเทศไทย ประเด็นที่ดิน ที่สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (พญาวัด)

29 มีนาคม – 1 เมษายน ร่วมเวทีสมัชชาปฏิรูปประเทศไทย อภิปรายประเด็นที่ดิน ณ ศูนย์ประชุมไบเทคบางนา กรุงเทพฯ

8 เมษายน ประชุมเพื่อติดตามหมู่บ้านที่สำนักงานรัฐมนตรี ลงตรวจสอบ จำนวน 91 หมู่บ้าน ท้องที่การบริหารส่วนตำบลบ่ออำเภอเมืองน่าน

24-25 เมษายน ประชุมการจัดการที่ดินแนวใหม่ จังหวัดเชียงใหม่

26-27 เมษายน ร่วมงานผังชีวิตผังตำบล ณ เมืองทองธานี กรุงเทพฯ

8 พฤษภาคม รณรงค์เรื่องที่ดินทำกิน และยื่นไปรษณียบัตรที่ศาลากลางจังหวัดน่าน

9 พฤษภาคม ยื่นหนังสือต่อ นายวรวัจน์ เอื้ออภิญญกุล รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี

5-7 พฤษภาคม ร่วมงาน 10 ปี การต่อสู้กรณีปัญหาที่ดิน จังหวัดลำพูน

“จังหวัดน่านต้องแก้ไขปัญหาก่อนที่จะลุกลาม ชุมชนต้องจัดการตนเอง ก่อนที่หน่วยงานจะมาจัดการพวกเรา แล้วเอาที่ทำกินไปเป็นพื้นที่ป่า ต้องรักษาที่ดินไม่ให้เป็นของนายทุน โดยเฉพาะต่างชาติ ชุมชนเราจะนับกินนับอยู่แบบเดิมไม่ได้ ต้องปรับตัวและเรียนรู้ ศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้อง สร้างความมั่นใจว่าเราจัดการที่ดินได้

พระครูพิทักษ์นันทคุณ เจ้าอาวาสวัดอรัญญาวาส จังหวัดน่าน

ใช้ข้อมูลเป็นเครื่องมือ สร้างการเรียนรู้และมีส่วนร่วม

การจัดการที่ดินโดยชุมชน เป็นแนวทางการกระจายที่ดินการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และการควบคุมดูแลการซื้อขายและเปลี่ยนมือ โดยเน้นกระบวนการให้มีการ **ตั้งคณะกรรมการขึ้นในชุมชน** เป็นกลไกในการจัดการตนเอง เพื่อดูแลการเปลี่ยนมือและซื้อขายที่ดิน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ที่ดิน

นอกจากนี้ ยังต้องอาศัย **ข้อมูลและการสำรวจที่ดินทำกิน** รายแปลงของแต่ละครัวเรือน ที่ป่าชุมชน และอื่นๆ ด้วยการสำรวจพื้นที่โดยอาศัยแผนที่ 1:4,000 เพื่อนำมาใช้ในการจัดทำ **แผนการใช้ที่ดิน** และกำกับให้การใช้ที่ดินเป็นไปตามระเบียบที่ชุมชนกำหนด ซึ่งเน้นให้ชุมชนมี **การปรึกษาหารืออย่างต่อเนื่อง** และยังต้องอาศัย **การสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและนโยบายภาครัฐ** ในการจัดการในรูปแบบ **โฉนดชุมชน** เพื่อรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ขั้นตอนในการดำเนินงานระดับพื้นที่ในการจัดการที่ดินโดยชุมชนได้คำนึงถึงการเรียนรู้และการสร้างศักยภาพของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จึงมีการดำเนินงานร่วมกันในทุกๆ ขั้นตอน ดังนี้

- 1) สร้างความเข้าใจและหารือระดับต่างๆ
- 2) อบรมพัฒนาศักยภาพแกนนำระดับชุมชน
- 3) จัดทำฐานข้อมูลครัวเรือน
- 4) สำรวจที่ดินรายแปลง
 - จัดเตรียมภาพถ่ายทางอากาศ 1:4,000
 - นำแผนที่ให้ชุมชนตรวจสอบข้อมูล
 - ข้อมูลรายครัวเรือน
 - ปรับเพิ่ม/ลด ขอบเขตรายแปลง
 - ขอบเขตที่ดินรายแปลง
 - รวบรวมข้อมูล
 - สแกนและพิมพ์แผนที่
- 4) พัฒนาระดับศูนย์การเรียนรู้ในการจัดการที่ดินในจังหวัดน่าน
- 5) ขับเคลื่อนและสรุปบทเรียนอย่างสม่ำเสมอ

สิ่งที่สำคัญในการดำเนินงานตามขั้นตอนต่างๆ ได้แก่ การสร้างความเข้าใจในชุมชนเกี่ยวกับประโยชน์และความสำคัญของการจัดการที่ดินโดยชุมชน ความร่วมมือในการจัดทำระบบข้อมูลที่ดินทำกิน การกำหนดกฎระเบียบการใช้ที่ดินร่วมกัน และร่วมกันตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล นอกจากนี้ ชุมชนยังมีบทบาทสำคัญในการร่วมผลักดันการรองรับสิทธิทางนโยบาย

“โฉนดชุมชน” ถือว่าชุมชนเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ เป็นสิทธิการใช้ประโยชน์ แต่มีใช้สิทธิในการเป็นเจ้าของ สามารถเป็นมรดกสืบทอดถึงลูกหลาน โดยห้ามขายที่ดินให้คนนอกชุมชน เจ้าของกรรมสิทธิ์ต้องใช้ประโยชน์ในที่ดินอย่างต่อเนื่อง หากต้องการเปลี่ยนมือที่ดินต้องผ่านมติกรรมการและสมาชิกชุมชน

สนธิ มณฑะเียร ผู้ประสานงานเครือข่ายปฏิรูปที่ดิน จังหวัดน่าน

ความก้าวหน้าและกรณีพื้นที่ตัวอย่าง

ที่ผ่านมา เครือข่ายปฏิรูปที่ดินจังหวัดน่านได้กับร่วมเครือข่ายต่างๆ ร่วมขับเคลื่อนการจัดการที่ดินโดยชุมชน โดยมี**กิจกรรมทั้งในระดับชุมชนและท้องถิ่น** ด้วยการสร้างความเข้าใจ การฝึกสำรวจ รวบรวมข้อมูล ช่วยตรวจสอบข้อมูลและจัดทำแผนการจัดการที่ดิน เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมี**กิจกรรมในระดับจังหวัดและระดับประเทศ** เพื่อขับเคลื่อนนโยบายการจัดการที่ดินและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง โดยมีผู้นำชุมชนในจังหวัดร่วมกิจกรรม อาทิ การรวมกันเรียกร้องในโอกาสต่างๆ การยื่นไปรษณียบัตร การยื่นข้อเสนอต่อผู้ว่าราชการจังหวัด การติดตามนโยบาย เป็นต้น

การจัดเวทีสร้างความเข้าใจระดับจังหวัดได้มีมาอย่างต่อเนื่อง อาทิ การประชุมสมาคมกำนันผู้ใหญ่บ้าน และองค์การบริหารส่วนตำบล เมื่อ 10 ตุลาคม 2553 เมื่อ 23 ธันวาคม 2553 และจัดประชุมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ 9 พฤศจิกายน 2553 เป็นต้น ส่วนเวทีทำความเข้าใจระดับพื้นที่ ได้มีผู้นำชุมชนจาก 92 หมู่บ้าน 17 ตำบล 9 อำเภอเข้าร่วมนอกจากนี้ ยังมีกิจกรรมในชุมชนซึ่งได้สนับสนุนการสำรวจข้อมูลและจัดทำแผนที่รายแปลงในหมู่บ้านต่างๆ ซึ่งสมบูรณ์แล้วบางส่วน และบางส่วนกำลังดำเนินการและเตรียมการ มีผลให้สามารถยื่นเอกสารเสนอสำนักนายกรัฐมนตรี เพื่อขอจัดให้มีโฉนดชุมชน 222 หมู่บ้านใน 41 ตำบล 13 อำเภอ ซึ่งสำนักโฉนดชุมชน ได้ตรวจพื้นที่แล้ว 54 หมู่บ้าน (ข้อมูล ณ ธันวาคม 2555)

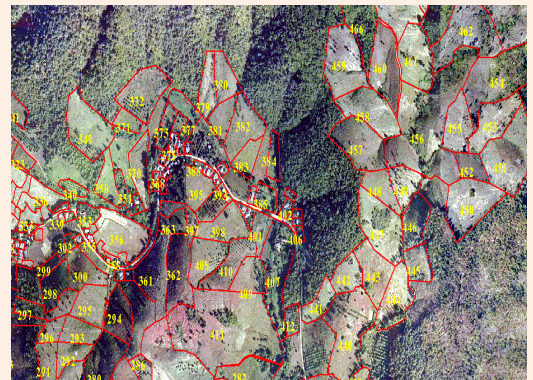
▶กรณีบ้านห้วยธนู (หมู่ 9) ตำบลตาลชุม อำเภอท่าวังผา

บ้านห้วยธนู หมู่ที่ 9 ตำบลตาลชุม แยกออกมาจากหมู่บ้านสบหนอง หมู่ที่ 1 เมื่อปี 2440 เดิมชุมชนนี้ตั้งถิ่นฐานติดกับแม่น้ำสาย แต่เมื่อเกิดอุทกภัยน้ำป่าไหลหลากอย่างรุนแรง เมื่อปี 2475 และประสบกับภัยธรรมชาติแทบทุกปี จึงย้ายฐานมาอยู่ในที่ตั้งใหม่

ปัจจุบันมีประชากร 92 ครัวเรือน 334 คน ส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตร แต่ส่วนใหญ่ไม่มีเอกสารสิทธิในที่ดินทำกิน ขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง มีการบุกเบิกป่าและไฟป่าบ่อยครั้ง นอกจากนี้ยังประสบปัญหาน้ำหลาก ทำให้บ้านเรือนราษฎรและผลผลิตทางการเกษตรได้รับความเสียหาย อย่างไรก็ตาม ชุมชนแห่งนี้ มีกฎระเบียบชุมชน มีป่าชุมชน 800 ไร่ มีเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ (วังปลา) ในลำน้ำสายยาว 1 กิโลเมตร และมีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ การเฝ้าระวังป่า การทำแนวกันไฟ การซ่อมแซมฝายชะลอน้ำ และทำแผนที่ชุมชน

จากการจัดเวทีชี้แจงและสร้างความเข้าใจ รวมทั้งการสำรวจการใช้ที่ดินและทำแผนที่รายแปลง พบว่าการใช้ที่ดินเป็นที่อยู่อาศัยประมาณ 100 ไร่ ที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน 45 ไร่ และที่ทำกิน 2,155 ไร่ โดยได้มีการกำหนดกฎระเบียบการจัดการที่ดินของชุมชน ดังนี้

- 1) ผู้ครอบครองที่ดินจะต้องทำประโยชน์ที่ดินที่ถือครองที่ดินอย่างต่อเนื่อง ห้ามปล่อยให้ที่ดินรกร้างว่างเปล่า
- 2) หากผู้ถือครองที่ดินมีความจำเป็นต้องเปลี่ยนมือที่ดิน ต้องแจ้งให้คณะกรรมการหมู่บ้านทราบ เพื่อนำเข้าสู่การพิจารณาของคณะกรรมการและสมาชิกในหมู่บ้าน
- 3) ผู้ครอบครองที่ดินจะต้องไม่มีการบุกเบิกและขยายเขตพื้นที่ออกนอกบริเวณโดยเด็ดขาด หากมีการฝ่าฝืนจะต้องมีการลงโทษตามกฎหมายที่กำหนดไว้

►กรณีตำบลบ่อ อำเภอมือง

ตำบลบ่อมี 10 หมู่บ้าน ประชากร 937 ครอบครัว 3,515 คน (สิ้นปี 2555) ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตร ซึ่งมีพื้นที่ทำกินส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติน้ำยาว-น้ำสวด พื้นที่เตรียมการอุทยานแห่งชาตินันทบุรี ไม่มีเอกสารสิทธิ์ ไม่สามารถที่จะพัฒนาพื้นที่ทำกินได้อย่างเหมาะสม มีปัญหาการนำที่ดินไปขายให้นายทุน และมีปัญหาการกลับบ้านของแรงงานที่ถูกเลิกจ้างเมื่อภาวะเศรษฐกิจของประเทศตกต่ำ กลับมาทำกินในที่ของบรรพบุรุษซึ่งทิ้งร้างไว้และมีสภาพเป็นป่า

องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อ จึงได้ประชุมหารือร่วมกับคณะกรรมการตำบลบ่อร่วมกับผู้นำชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้อง เดินทางสำรวจจับพิกัดและขอบเขตที่ดินทำกินและขอบเขตป่าชุมชน (6 หมู่บ้าน) เพื่อให้เกิดความชัดเจน พบว่ามีที่อยู่อาศัย 340 ไร่ ที่สาธารณะประโยชน์ 210 ไร่ ที่ทำกิน 11,244 ไร่ ป่าชุมชน 6 แปลง รวม 23,000 ไร่ และอื่นๆ อีก 43 ไร่

ต่อมาได้มีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสร้างความรู้ความเข้าใจแนวคิดโฉนดชุมชน ทั้งในระดับตำบลและในแต่ละหมู่บ้าน มีการสำรวจข้อมูลรายละเอียดได้ดำเนินการวาดขอบเขตรายละเอียดและรายครัวเรือน เพื่อให้มีการลงแผนที่รายละเอียดมาตราส่วน 1:4,000 และตรวจสอบความถูกต้อง นอกจากนี้แต่ละชุมชนต่างร่วมกันกำหนดกฎระเบียบการจัดการที่ดินสรุปโดยรวมได้ดังนี้

- 1) ที่ดินสามารถสืบทอดให้ลูกหลานได้
- 2) การซื้อขายต้องผ่านกองทุนที่ดินโดยคณะกรรมการพิจารณาเห็นชอบ
- 3) ห้ามบุคคลภายนอกชุมชนเช่าซื้อหรือใช้ประโยชน์ในที่ดิน
- 4) ต้องใช้ที่ดินให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ห้ามบุกรุกเพิ่มเติม
- 5) ต้องร่วมกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชน
- 6) มีคณะกรรมการควบคุมในการบริหารจัดการให้เป็นไปตามกฎระเบียบ
- 7) หากฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามให้ใช้มติที่ประชุมยึดที่ดินเป็นของชุมชน

►กรณีบ้านนาเลา (หมู่ 3) ตำบลพงษ์ อำเภอสันติสุข

บ้านนาเลา ก่อตั้งเมื่อ ปี 2465 ปัจจุบันมีประชากร 84 ครัวเรือน 319 คน เดิมตั้งถิ่นฐานอยู่ริมลำน้ำมวบฝั่งตะวันตก ต่อมาชาวบ้านได้บุกเบิกพื้นที่ทำนา เมื่อลำน้ำมวบได้ไหลเซาะตลิ่งพังเข้าหาหมู่บ้าน เมื่อปี 2521 จึงได้ย้ายข้ามลำน้ำมวบมาอีกฝั่งหนึ่งขึ้นมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สูงอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านเดิม ปัจจุบันมีคณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มผู้ปลูกยางพารา กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน กลุ่มผู้เลี้ยงสุกรชุมชนได้มีการสำรวจที่ดิน และแบ่งออกเป็นที่อยู่อาศัย 78 ไร่ ที่ทำกิน 1,877 ไร่ ที่สาธารณะประโยชน์ 20 ไร่

ชุมชนแห่งนี้ กำหนดให้มีการพัฒนาหมู่บ้านทุกวันพระและมีกิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ มาตั้งแต่ปี 2539 มีการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำฝายนาเลา การบวชป่าและสืบชะตาแม่น้ำ ปลูกป่าเสริมป่า เสื่อมโทรม การตรวจป่าและจัดทำแนวกันไฟป่าชุมชนเป็นประจำทุกปี นอกจากนี้ได้มีการกันพื้นที่ป่าเพื่อจัดทำป่าชุมชนของหมู่บ้าน โดยการขอรับบริจาคที่ดินที่ทำกินเดิมของราษฎร 38 ราย จำนวน 2 แปลงเนื้อที่รวมกันทั้งหมด 1,078 ไร่ มีการจัดตั้งเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ บริเวณฝายนาเลา ระยะ 300 เมตร เพื่อเป็นแหล่งขยายพันธุ์สัตว์น้ำทุกชนิด และมีการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมเป็นอย่างดี

ที่ตั้งหมู่บ้าน ปี 2465-2524

ที่ตั้งหมู่บ้าน ปี 2524 – ปัจจุบัน

งานประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น (เลี้ยงผีสาวบ้าน)

ป่าชุมชนแปลงที่ 2 จำนวน 1,000 ไร่

บ้านนาเลา มีโครงการพัฒนาระบบการอนุรักษ์ดินและน้ำ มีเงื่อนไขสำหรับผู้เข้าร่วมโครงการฯ ดังนี้

- 1) ต้องใช้พื้นที่ที่มีการจัดระบบอนุรักษ์ดินและน้ำในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมของตนเอง
- 2) กรณีพื้นที่ลาดชัน ให้กันพื้นที่จากร่องห้วยขึ้นมาไม่น้อยกว่า 3 เมตร เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดินกรณีพื้นที่ราบ (ในร่องห้วย) ให้พิจารณาตามความเหมาะสม
- 3) ให้มีบ่อตกตะกอนอยู่ในเขตพื้นที่ของตนเอง หรือดูแลรักษาและใช้ประโยชน์ร่วมกัน
- 4) กรณีที่เกษตรกรบางรายอนุรักษ์ป่าใช้สอยไว้ในแปลงเกษตรของตนเอง ให้อนุรักษ์ไว้อย่างเดิม โดยโครงการจะมีพันธุ์ไม้ยืนต้น ไม้ผล และไม้ใช้สอยอื่นให้ปลูกเสริมในโอกาสต่อไป
- 5) ต้องปฏิบัติตามบันทึกข้อตกลงทุกข้อ ถ้าผิดข้อตกลงทางโครงการสามารถยกเลิกโครงการในแปลงนั้นๆ และคิดค่าเสียหายตามที่ได้นำดำเนินการไปแล้วคืนด้วย

อนาคตข้างหน้า กับความท้าทาย

แม้หลายชุมชนได้สำรวจข้อมูลเพื่อการวางแผนและขอโฉนดชุมชน โดยมีบางชุมชนให้ความสำคัญในการจัดทำข้อมูลและการสำรวจที่ทำกินรายแปลงและรายครัวเรือน ได้เริ่มวางกฎระเบียบในการห้ามซื้อขายและห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าแล้ว แต่การขับเคลื่อนการจัดการที่ดินโดยชุมชนในจังหวัดน่านก็ยังคงต้องเดินหน้าต่อไป

ผลจากการประชุมสรุปบทเรียนร่วมกันของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินโดยชุมชนจังหวัดน่าน เมื่อ 17 กันยายน 2555 สรุปได้ว่าทิศทางการขับเคลื่อนในอนาคต มี 4 ประการ

- 1) การทำความเข้าใจเรื่องโฉนดชุมชนและทำแนวกันชน ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่หมู่บ้านใหม่ตามนโยบายรัฐบาล
- 2) การพัฒนาพื้นที่นาร่อง โดยต้องสร้างความเข้าใจและสร้างกระบวนการเรียนรู้ติดตามสถานการณ์อย่างต่อเนื่อง
- 3) ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานท้องถิ่นและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- 4) ผลักดันให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมและบูรณาการในการแก้ไขปัญหาที่ดินในเขตป่าร่วมกับเครือข่ายภาคีที่เกี่ยวข้อง

สำหรับความท้าทายที่สำคัญ ก็คือ ความไม่ความเข้าใจของผู้นำชุมชนเรื่องการจัดการที่ดินโดยชุมชนและโฉนดชุมชนมากนัก เนื่องจากความไม่ต่อเนื่องของการติดตามข้อมูล หลายครั้งที่ผู้แทนมาเข้าร่วมกิจกรรมแล้วขาดการสื่อสารหรือถ่ายทอดข้อมูลในชุมชน นอกจากนี้มีผู้นำของหลายชุมชนซึ่งมีตำแหน่งเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ไม่เข้าร่วมกระบวนการขับเคลื่อนนโยบายด้วยการขานุมมนกคตันรัฐบาล เพราะเกรงว่าจะได้รับผลกระทบต่อนหน้าที่การงาน แม้ผู้นำบางชุมชนเห็นว่าผู้นำต้องทำงานเพื่อส่วนรวม ต้องทำงานเชิงรุกและร่วมมือกันเป็นเครือข่าย เพราะเป็นเรื่องปากท้องและอนาคตของคนจังหวัดน่าน

การจัดตั้งกองทุนลุ่มน้ำน่าน

... การตั้งกองทุนลุ่มน้ำน่าน เป็นแนวคิดที่ริเริ่มขึ้นในจังหวัดน่าน กว่า 5 ปีมาแล้ว แต่ยังมีรูปแบบไม่ชัดเจน จึงได้รับความร่วมมือคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ดำเนินการศึกษาเพิ่มเติม ...

ด้วยความพยายามในการส่งเสริมให้เกิดการจัดการลุ่มน้ำและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน จังหวัดน่านได้ดำเนินการในเรื่องนี้มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ในอดีต จนมีชุมชนที่ประสบความสำเร็จกระจายอยู่ แต่กระนั้นยังถือว่าเป็นความสำเร็จที่จำกัดอยู่เฉพาะพื้นที่ ซึ่งยังขาดการประสานเชื่อมให้เกิดผลกระทบในระดับจังหวัดและประเทศ ด้วยเหตุนี้ จึงได้มีการพิจารณานำแนวคิดการตอบแทนคุณประโยชน์ระบบนิเวศ (Payments for Ecosystem Services–PES) มาเป็นเครื่องมือใหม่ในการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์พื้นที่ลุ่มน้ำน่านอย่างยั่งยืน โดยมีข้อเสนอเชิงแนวคิดในการจัดตั้ง “กองทุนต้นน้ำน่าน” (Nan Watershed Trust Fund) ขึ้น

ต่อมาได้มีการปรึกษาหารือเกี่ยวกับแนวคิดนี้กันอย่างกว้างขวาง ซึ่งคณะกรรมการลุ่มน้ำน่านมีความเห็นว่าควรปรับใช้ให้ครอบคลุมในระดับลุ่มน้ำ จึงได้มีการศึกษาขึ้นนี้ เพื่อหาแนวทางและรูปแบบที่เหมาะสมในการตั้งและดำเนินงานกองทุนลุ่มน้ำน่าน

โจทย์การศึกษา

“เพื่อศึกษาความเป็นไปได้และจัดทำข้อเสนอในการจัดตั้งกลไกหรือกระบวนการตอบแทนคุณระบบนิเวศในการจัดการพื้นที่ลุ่มน้ำน่าน โดยเฉพาะข้อเสนอเชิงแนวคิดที่ว่าด้วย “กองทุนลุ่มน้ำน่าน” ทั้งนี้ก็ไม่ได้ปิดกั้นข้อเสนออื่นๆ ที่อาจเกิดขึ้นในระหว่างการศึกษา”

กองทุนเพื่อการจัดการลุ่มน้ำน่าน มีฐานคิดมาจากอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ที่อาศัยกลไกของตลาด เพื่อให้สามารถดำรงรักษาบริการทางด้านระบบนิเวศของลุ่มน้ำ ไปพร้อมๆ กับการแก้ปัญหาความยากจน โดยการตอบแทนแก่ชุมชนผู้แบกรับต้นทุนของการรักษาบริการของระบบนิเวศลุ่มน้ำ ซึ่งอาจจะยอมเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศไปสู่ทางเลือกอื่นหรือยอมรับค่าชดเชยการสูญเสียในวิถีดั้งเดิม ในกรณีของลุ่มน้ำน่านคือ การปลูกข้าวโพดเชิงพาณิชย์ในพื้นที่ลุ่มน้ำตอนบน

ข้อถกเถียงในเชิงแนวคิดและทฤษฎีก็คือกลไกตลาดของอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่นี้ มีแนวโน้มสูงที่จะนำเอาบริการของระบบนิเวศ ซึ่งเป็นทรัพยากรส่วนรวมไปอยู่ในมือของภาคธุรกิจเอกชน และกดดันให้ชุมชนท้องถิ่นให้สูญเสียสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร นอกจากนี้ ยังไม่อาจรับประกันในเรื่องของความยั่งยืนและยุติธรรมทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม มีความเป็นไปได้สูงที่กระบวนการดังกล่าวอาจจะถูกใช้เพื่อกระบวนการแปรรูปทรัพยากรให้เป็นสินค้าที่มีการซื้อขายในระบบตลาด ทำให้ระบบทุนเข้ามามีอิทธิพลสูงในการจัดการทรัพยากรสาธารณะและบริการของระบบนิเวศของโลก

แนวคิดเรื่องระบบนิเวศและการจัดการลุ่มน้ำ

การทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พบสาระสำคัญเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศใดๆ ซึ่งอาจมีคุณค่า (values) ประการหนึ่งหรือหลายประการอยู่ในตัวทั้งคุณค่าทางเศรษฐกิจที่มักประเมินออกมาเป็นมูลค่า (price) โดยกลไกของตลาดและคุณค่าที่ไม่ใช่ในเชิงเศรษฐกิจ เช่นคุณค่าในเชิงสังคมวัฒนธรรมจิตใจและคุณค่าทางด้านนิเวศวิทยาซึ่งเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเป็นการให้บริการทางด้านนิเวศวิทยา (Ecological services) หรือบริการของระบบนิเวศ (Ecosystem services) โดยบทความของ Costanza et al ในปี 1997 ได้จัดประกายให้เห็นถึงคุณค่าและมูลค่ามหาศาลของระบบนิเวศและบริการของระบบนิเวศที่มองไม่เห็น แม้ว่ามีมูลค่าที่คำนวณออกมา แต่ยังเป็นประเด็นถกเถียงกันอยู่

สำหรับระบบนิเวศลุ่มน้ำโดยทั่วไป มีพื้นที่ต้นน้ำซึ่งมักเป็นพื้นที่ภูเขาป่าไม้และมักจะเป็นแหล่งแร่ที่สำคัญ เป็นที่ตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ประเด็นปัญหาที่พบคือ การขัดแย้งในการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจกับประโยชน์ในการรักษาระบบนิเวศต้นน้ำ เพื่อรักษาสมดุลของระบบนิเวศลุ่มน้ำทั้งระบบ นอกจากนี้ ยังมีประเด็นความขัดแย้งในการใช้น้ำของชุมชนปลายน้ำ ซึ่งมักได้รับผลกระทบทั้งด้านปริมาณและคุณภาพของน้ำ ซึ่งมีการพังทลายและชะล้างหน้าดินมาจากต้นน้ำ กล่าวได้ว่าความพยายามในการรักษาระบบนิเวศในพื้นที่ต้นน้ำ เป็นการให้คุณประโยชน์แก่กลุ่มคนปลายน้ำ หรือกล่าวได้อีกว่าการรักษาคุณค่าทางนิเวศของพื้นที่ลุ่มน้ำเป็นการละของของคนต้นน้ำ ส่วนคุณประโยชน์ส่วนใหญ่เป็นของคนปลายน้ำ

ความรู้ในการจัดการลุ่มน้ำ ส่วนใหญ่เป็นผลวิจัยทางด้านวิทยาศาสตร์กายภาพและชีวภาพ แต่ยังคงขาดการศึกษาวิจัยและความเข้าใจทางด้านสังคมการเมืองและวัฒนธรรมของลุ่มน้ำ นอกจากนี้ยังพบว่าขอบเขตลุ่มน้ำกับขอบเขตการปกครองมักไม่สอดคล้องกัน ลุ่มน้ำขนาดใหญ่อาจจะมีอาณาบริเวณที่ครอบคลุมหลายจังหวัด ดังกรณีของลุ่มน้ำน่าน

แนวคิดและกรณีตัวอย่าง PES

แนวคิดการตอบแทนคุณประโยชน์ระบบนิเวศ (PES) ซึ่งเป็นการสนับสนุนให้ชุมชนต้นน้ำได้มีศักยภาพในการดูแลรักษาพื้นที่ต้นน้ำ อันจะส่งผลต่อระบบนิเวศทั้งลุ่มน้ำ นับเป็นทางเลือกหนึ่งนอกเหนือไปจากการควบคุมโดยกฎหมายที่มีมาช้านาน

ปัจจุบันนี้ หลายประเทศเริ่มนำกลไกการตอบแทนคุณประโยชน์ระบบนิเวศ (Payment for Ecosystem Services-PES) มาใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการสิ่งแวดล้อมแล้ว โดยเฉพาะกลุ่มประเทศในแถบอเมริกา ส่วนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น มีประเทศเวียดนามและอินโดนีเซียกำลังทดลองนำแนวคิดนี้มาใช้ อย่างไรก็ตามก็ยังคงมีการตั้งคำถามอยู่มาก

โดยหลักการแล้ว PES ต้องมีลักษณะที่ครบตามหลักเกณฑ์ 5 ประการ (Wunder, 2007) ดังนี้

- 1) เป็นความสมัครใจของผู้จัดหาบริการ
- 2) มีการกำหนดชนิดของบริการทางสิ่งแวดล้อมที่ชัดเจน
- 3) ต้องมีผู้ซื้อบริการทางสิ่งแวดล้อมอย่างน้อยหนึ่งราย
- 4) ต้องมีผู้จัดหาบริการอย่างน้อยหนึ่งราย
- 5) อยู่ภายใต้เงื่อนไขที่ผู้จ่ายจะจ่ายก็ต่อเมื่อมีการจัดหาบริการทางสิ่งแวดล้อมอย่างสม่ำเสมอ

สำหรับ PES ในประเทศไทย ยังอยู่ในขั้นโครงการทดลองในพื้นที่นำร่อง ในขณะที่มีการนำ PES ไปใช้กว่า 113 โครงการใน 22 ประเทศทั่วโลก (Stanton et al., 2010) นอกจากนี้ยังมีการนำเอากลไกของ PES ไปใช้ในการจ่ายค่าตอบแทนการอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อการกักเก็บคาร์บอนอีกกว่า 226 โครงการใน 40 ประเทศ (Hamilton et al., 2010)

- ▶ กรณีโครงการนำร่อง จังหวัดลาลอง ประเทศเวียดนามซึ่งประสบความสำเร็จจนขยายผลเป็นกฎหมายใช้ปฏิบัติทั่วประเทศ ดำเนินการโดยมีองค์กรผลิตไฟฟ้าการประปาและองค์กรด้านการท่องเที่ยว ซึ่งได้ประโยชน์จากน้ำและความสวยงามของภูมิทัศน์ จ่ายเงินแก่คณะกรรมการจัดการป่าไม้ เพื่อสนับสนุนแก่กลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในพื้นที่ต้นน้ำดำเนินการดูแลรักษาป่าไม้
- ▶ กรณีลุ่มน้ำ Kulekhani ประเทศเนปาล การไฟฟ้าฝ่ายผลิตซึ่งได้รับประโยชน์จากการลดการตกตะกอนทับถมในอ่างเก็บน้ำและการเพิ่มปริมาณน้ำทำในฤดูแล้ง เป็นผู้จ่ายเงินเข้าสู่กองทุนพิเศษเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ตั้งขึ้น โดยมีคณะกรรมการพัฒนาเมืองเป็นผู้บริหารตามระบบการปกครองท้องถิ่น นำไปสู่การบันทึกคุณภาพขององค์กรป่าชุมชนและชาวบ้าน ในการรักษาระบบนิเวศในท้องถิ่นนี้มานานแล้ว นอกจากนี้ ยังพบการผันเงินไปใช้ในด้านโครงสร้างพื้นฐาน แม้ชาวบ้านจะพึงพอใจที่มีความสะดวกสบายขึ้น แต่ขาดแผนงานที่จะช่วยเหลือคนจนให้เข้าถึงผลการพัฒนาอย่างแท้จริงและไม่ตอบสนองต่อเป้าหมายการรักษาระบบนิเวศ
- ▶ กรณีของประเทศจีน โครงการของรัฐได้จ่ายเงินแก่รัฐบาลท้องถิ่น เพื่อจัดสรรเงินแก่ชาวนาที่ทำกินบริเวณสองฝั่งแม่น้ำฮวงโหกว่า 50 ล้านเฮกตาร์ ครอบคลุม 25 จังหวัดเพื่อนำที่ดินดังกล่าวมาเป็นพื้นที่อนุรักษ์ป้องกันการกัดเซาะพังทลายของดิน โดยมีหน่วยงานป่าไม้การคลังและการวางแผนของรัฐบาลเป็นฝ่ายสนับสนุน

รูปแบบ PES ยังมีความหลากหลาย ตลอดจนยังมีความคิดเห็นที่แตกต่าง จึงเป็นการยากที่จะหาข้อสรุปในเรื่องรูปแบบเชิงสถาบันที่เหมาะสมในการนำ PES ไปปฏิบัติให้บรรลุผล แม้จะมีผลการศึกษาชี้ให้เห็นแนวโน้มการผสมผสานระหว่าง PES กับระบบการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนที่มีอยู่แต่ทั้งนี้ยัง

ไม่มีทฤษฎีที่จะอธิบายว่า PES จะถูกนำมาใช้ร่วมกันกับระบบการจัดการทรัพยากรรูปแบบอื่นได้อย่างไร อีกทั้งแรงจูงใจของทั้งสองระบบนี้ แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนตั้งอยู่บนตรรกะของการก่อรูปทางสังคม มีความร่วมมือเป็นแรงจูงใจ ในขณะที่ PES อาศัยแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ จึงเป็นเรื่องที่ท้าทายที่จะนำทั้งสองระบบมาใช้ร่วมกัน ในการเสริมสร้างการอนุรักษ์และการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนไปด้วย

ประมวลความคิดเห็นและข้อมูลจังหวัดน่าน

จากการศึกษา SGA ได้กล่าวถึงผลการศึกษาจากการไปสำรวจชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรในจังหวัดน่าน โดยการสัมภาษณ์เกี่ยวกับสถานการณ์ความอยู่ดีมีสุข พบว่าสิ่งที่จะทำให้พวกเขายู่ดีมีสุขจะเป็นปัจจัยภายนอกที่ไม่สามารถควบคุมได้ที่มีผลต่อการทำเกษตรกรรม เช่น สภาพอากาศปริมาณและคุณภาพแหล่งน้ำ โดยเฉพาะการปลูกพืชพาณิชย์ อันได้แก่ข้าวโพดและยางพารา นอกจากนี้ยังพบว่าพืชพาณิชย์ที่เริ่มได้รับความนิยมในจังหวัดน่านล่าสุด คือ ปาล์มน้ำมันและมันสำปะหลัง โดยมีแนวโน้มว่าอัตราการขยายตัวจะขยายจากบริเวณที่ดอนรุกขึ้นไปยังที่สูง ในอัตราส่วนที่สูงกว่าการขยายลงจากที่สูงลงมายังที่ดอน

ในการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้มีการเสนอว่าควรศึกษาผลกระทบของการใช้สารเคมีที่มีต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งเสนอว่าควรมีการศึกษาพืชผลที่เป็นทางเลือกหรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สามารถมาทดแทนข้าวโพดได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมต่อการปลูกข้าวโพด รวมทั้งต้องศึกษาถึงผลกระทบที่ตามมาของการเตรียมพื้นที่เพื่อปลูกข้าวโพดทั้งก่อนและหลังการเก็บเกี่ยว ที่อาจนำไปสู่ปัญหาหมอกควันอันเนื่องมาจากการเผาเศษซากวัสดุการเกษตร ประเด็นเหล่านี้ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับมาตรการการจ่ายค่าตอบแทนบริการทางนิเวศของพื้นที่ลุ่มน้ำผ่านการจัดตั้งกองทุนลุ่มน้ำน่าน

อีกปัญหาหนึ่งคือ เรื่องเอกสารสิทธิในที่ดินทำกินเป็นปัญหาใหญ่ การขาดความชัดเจนและความมั่นคงในการถือครองที่ดิน ทำให้เกษตรกรไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากการปลูกข้าวโพดที่ให้ผลตอบแทนในระยะสั้น ไม่ต้องการการลงทุนถาวรในที่ดิน ปัญหาผลกระทบจากการใช้สารเคมีในการทำวัชพืช การใช้เมล็ดพันธุ์ลูกผสมที่อาจส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศในระยะยาว ปัญหาการกระจายผลประโยชน์จากการผลิตข้าวโพดยังไม่เป็นธรรม โดยกลุ่มที่ได้ประโยชน์มากที่สุดคือบรรษัทธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่ ในขณะที่เกษตรกรได้รับผลตอบแทนต่ำและถูกเอารัดเอาเปรียบ

ข้อมูลที่ได้ยังชี้ให้เห็นปัญหาอีกด้านหนึ่งว่า ในขณะที่เกษตรกรผู้ปลูกพืชผลเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ลุ่มน้ำได้รับการอุดหนุนและอุปถัมภ์จากรัฐ เกษตรกรที่ทำเกษตรทางเลือก อย่างเช่น เกษตรผสมผสานหรือเกษตรแบบประณีตกลับไม่ได้รับการสนับสนุนเรื่องการตลาด

ประเด็นควรพิจารณาในการจัดตั้งกองทุนลุ่มน้ำน่านจึงสรุปได้ดังนี้

- 1) พื้นที่ทำกินของเกษตรกร อยู่ในเขตพื้นที่ซึ่งประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติและป่าอนุรักษ์
- 2) นโยบายรัฐที่ส่งเสริมและเกื้อหนุนให้เกษตรกรปลูกข้าวโพดมากขึ้น เช่น การประกันราคาหรือการรับจำนำผลผลิต
- 3) ผลประโยชน์และการสร้างผลกระทบของบรรษัทธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่
- 4) สถาบันการเงินของรัฐโดยเฉพาะธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ถูกมองว่าเป็นนายหน้าส่งเสริมการซื้อขายปัจจัยการผลิตและผลผลิตให้กับบรรษัทธุรกิจการเกษตร
- 5) ห่วงโซ่ความสัมพันธ์ การอุปถัมภ์และการเอารัดเอาเปรียบในระบบการผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์
- 6) การแสดงความรับผิดชอบต่อสังคมของบรรษัทธุรกิจการเกษตรต่อการฟื้นฟูระบบนิเวศต้นน้ำ

นอกจากนี้ ยังนำผลการสัมภาษณ์พูดคุยและสนทนากับกลุ่มต่างๆ ประกอบด้วย ประชาสังคม กลุ่มองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน แกนนำชุมชนและเกษตรกร ไปสู่การวิเคราะห์และหาข้อสรุปเกี่ยวกับความเป็นไปได้ในการจัดตั้งกองทุนลุ่มน้ำน่าน

กลุ่มประชาสังคม มีความเห็นค่อนข้างตรงกันว่าแนวคิดการจัดตั้งกองทุนลุ่มน้ำน่านเป็นวาระทางสังคมมาเป็นเวลานานแล้วและกลายเป็นประเด็นสาธารณะ เมื่อมีนักการเมืองท้องถิ่นนำไปใช้เป็นนโยบายในการหาเสียงเลือกตั้งโดยสถานการณ์ความเสียหายในวงกว้างจากเหตุการณ์มหาอุทกภัยปี 2554 เป็นตัวเร่งให้เกิดการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับปัญหาการบุกรุกป่าต้นน้ำ และสนใจแนวคิดการจัดกองทุนฯ มากขึ้น โดยที่กลุ่มประชาสังคมเห็นว่าควรเริ่มต้นด้วยระบบการจัดการที่ชาวบ้านท้องถิ่นทำอยู่แล้วและต้องมีภาคีหลายฝ่ายเพื่อการตรวจสอบซึ่งกันและกัน ควรให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามามีบทบาท แต่ต้องระวังการนำไปเป็นฐานเสียงและความไม่โปร่งใส นอกจากนี้ ควรระวังเรื่องความขัดแย้งในการจูงใจหรือตอบแทนที่เป็นตัวเงินและต้องมีระบบข้อมูลที่ชัดเจนให้ชัดเจน

กลุ่มพระสงฆ์นักพัฒนาและนักอนุรักษ์ ได้รับรู้เรื่องกองทุนลุ่มน้ำมาเป็นเวลานานพอสมควรเช่นกัน ควรเริ่มต้นที่ชาวบ้านศึกษาจากชาวบ้านว่ามีอะไรดีอยู่แล้ว เช่น ระบบสังคมที่เชื่อมโยงตลอดสายน้ำ กองทุนฌาปนกิจ เป็นต้น ต้องระวังการเข้ามาของภาคเอกชนในรูปแบบ CSR และระวังเรื่องระบบอุปถัมภ์และผลประโยชน์ของนักการเมืองท้องถิ่น

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ไม่เห็นด้วยกับสิ่งที่คิดและสั่งการโดยภาครัฐส่วนกลาง โดยต้องการสนับสนุนการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านและควรให้ชาวบ้านเป็นผู้ตัดสินใจด้วย เห็นด้วยกับการใช้กลไก PES ซึ่งนำเงินมาสร้างแรงจูงใจ แต่ก็เห็นว่าการบังคับใช้กฎหมายยังเป็นสิ่งที่จำเป็น สำหรับชาวบ้านบางกลุ่ม และเห็นว่าองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถบริหารกองทุนฯ ได้ แต่การบริหารกองทุนฯ ก็ไม่ควรอยู่ในระบบราชการ ซึ่งมีข้อจำกัด ลำช้า และไม่ยืดหยุ่นอย่างไรก็ตาม การแก้ไขปัญหาบุกรุกต้นน้ำในจังหวัดน่าน จะต้องมีการจัดการเรื่องที่ดินและระบบกรรมสิทธิ์ไปพร้อมๆ กัน ไม่เช่นนั้นจะเกิดปัญหาเช่นเดียวกับการจ่ายเงินชดเชยของรัฐ เมื่อพืชผลได้รับความเสียหายจากภัยธรรมชาติหรือการสนับสนุนจากภาครัฐในการปลูกยางพาราที่ใช้หลักเกณฑ์ของการถือครองที่ดิน

ชาวบ้านและเกษตรกร ซึ่งเป็นแกนนำมีความเข้าใจในแนวคิดกองทุนลุ่มน้ำน่านเห็นว่าเป็นเรื่องใหม่ ควรมีพี่เลี้ยงคอยสนับสนุนทางด้านความรู้เทคนิคและด้านกฎหมาย โดยควรทำความเข้าใจมากกว่าการเอาเงินเป็นตัวตั้ง และต้องแก้ปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดินให้มีความชัดเจน ด้วยสำหรับวิธีการจ่ายค่าตอบแทนของกองทุนลุ่มน้ำน่าน ไม่ควรยึดติดอยู่กับการจ่ายเป็นเงินสดให้กับปัจเจก แต่ควรยืดหยุ่นและเหมาะสมกับบริบทของแต่ละพื้นที่ เช่นการจ่ายย้อนหลังให้กับชุมชนในกรณีของการจัดการป่าชุมชน เป็นต้น

ผู้แทนหน่วยราชการส่วนกลาง กลุ่มที่ทำงานด้านวิชาการและเทคนิคไม่เชื่อมั่นในภูมิปัญญาและท้องถิ่นและศักยภาพชุมชน ในการจัดการทรัพยากรและการจัดการกองทุนลุ่มน้ำแต่กลุ่มที่ทำงานใกล้ชิดประชาชนมีความคิดเห็นในทางตรงข้าม อย่างไรก็ตาม ส่วนใหญ่สนับสนุน PES และไม่เห็นด้วยที่จะให้หน่วยงานราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาบริหารจัดการกองทุน พร้อมเสนอแนวทางการดูแลระบบนิเวศลุ่มน้ำว่าอาจทำโดยหน่วยงานของรัฐให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในรูปของป่าชุมชนหรือให้เอกชนดำเนินการโดยนำหลักการ PES มาใช้ในการจ่ายค่าตอบแทนให้ภาคเอกชน ซึ่งควรเข้าร่วมเป็นคู่สัญญากับภาคส่วนอื่นๆ อย่างเท่าเทียมกัน ไม่ใช่แค่การสร้างภาพด้วยการทำกิจกรรม CSR และเห็นว่ารูปแบบการจ่ายควรจ่ายให้กับชุมชนไม่ควรจ่ายให้แก่ปัจเจกบุคคล

ข้อสรุป

แนวคิด-ทฤษฎีในอุดมการณ์เสรีนิยมใหม่ ยังไม่สามารถสรุปได้ว่าการใช้ PES ซึ่งเป็นกลไกทางการเงินมาเป็นแรงจูงใจให้คนเปลี่ยนพฤติกรรมและดูแลรักษาระบบนิเวศนั้น จะทำได้ในทุกสถานการณ์ดังที่มีการกล่าวว่า “เงินไม่ใช่คำตอบของทุกปัญหา” “การแก้ปัญหาโดยเอาเงินเป็นตัวตั้งมักประสบกับความล้มเหลว” โดยทุกคนเห็นตรงกันว่าเงินมีทั้งจุดอ่อนและจุดแข็ง

การใช้ PES ในรูปของกองทุนลุ่มน้ำน่าน เพื่อแก้ปัญหาการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ ยังต้องคำนึงถึงเงื่อนไขและปัจจัยอื่นๆ ประกอบด้วยไม่ว่าการต่อรองและต่อต้านอย่างเปิดเผยของกลุ่มผู้ปลูกข้าวโพดฯ ความไว้วางใจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมากกว่าหน่วยงานราชการส่วนกลาง การตกย้ำปัญหาผลกระทบที่มีต่อระบบนิเวศลุ่มน้ำ ทำให้ “คนต้นน้ำตกเป็นจำเลยของสังคม” การที่ชาวบ้านในชุมชนต่างๆ ปรึกษาหารือกันให้กับชุมชนเพื่อจัดทำป่าชุมชน เป็นต้น

เมื่อพิจารณาถึงแนวทางดำเนินงานกองทุนลุ่มน้ำน่านพบว่า มี 3 แนวทาง

- 1) การดำเนินการโดยวิธีการควบคุมและสั่งการโดยรัฐส่วนกลาง
- 2) การให้ชุมชนเป็นฐานในการบริหารจัดการ
- 3) การให้ระบบตลาดเข้ามาดำเนินการตามหลักการ PES

แม้ว่าจะมีความเห็นสอดคล้องกันว่าต้องดำเนินการบนรากฐานของชุมชน แต่ก็ยังถึงหลักการมีภาคีหลายฝ่ายและมีเครือข่ายหลายระดับ เพื่อมิให้เกิดการผูกขาดอำนาจและสร้างหลักประกันด้านความโปร่งใส

การศึกษากรณีต่างๆ ทำให้เห็นว่า PES อาจเป็นทางเลือกที่สามารถทดแทนความไร้ประสิทธิภาพของการใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือ ซึ่งประเด็นนี้ค่อนข้างชัดเจนในกรณีของกลุ่มลุ่มน้ำน่านและที่อื่นๆ ในประเทศไทยด้วย แต่ถึงกระนั้นยังจำเป็นต้องมีมาตรการทางกฎหมายควบคู่ไปด้วย ซึ่งอาจทำให้มูลค่าการจ่ายค่าตอบแทนไม่สูงจนเกินไป แต่ก็ต้องพิจารณาอีกว่า กำลังจะทำให้เกิดข้อครหาที่ว่า “จ่ายเงินเพื่อให้คนปฏิบัติตามกฎหมาย” สำหรับกรณีที่ทำกินในเขตป่าไม้ หรือ “เอาเงินไปซื้อของโจร” หรือไม่

กรณีการปรับใช้ PES กับแนวทางการควบคุมและสั่งการผ่านโครงการบูรณาการการพัฒนาและการอนุรักษ์ ซึ่งเกิดขึ้นในประเทศเวียดนามอาจมีโอกาสดังกล่าวเกิดขึ้นได้ในจังหวัดน่าน เมื่อพิจารณาจากโครงการที่เข้ามาในจังหวัดน่าน โดยโครงการพัฒนาและการอนุรักษ์ของรัฐอาจช่วยสมทบงบประมาณให้กับกองทุนลุ่มน้ำน่านหรือช่วยทำกิจกรรมเพื่อเป็นทางเลือกในการเปลี่ยนจากไร่ข้าวโพดไปเป็นอย่างอื่น **แม้หลักการ PES จะถูกตั้งคำถามแต่ก็ควรทดลองใช้ในบริบทต่างๆ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้มากขึ้น** โดยคำนึงถึงบริบททางเศรษฐกิจสังคมการเมืองและวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน คำนึงถึงระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างต้นน้ำสู่ปลายน้ำ และความยินดีที่จะจ่าย โดยมีความจำเป็นต้องขยายแนวทางการวิเคราะห์กระบวนการดำเนินงานให้กว้างขึ้น เพื่อให้ครอบคลุมบริบทและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องรวมถึงต้องนำแนวคิดเชิงสหวิชาเข้ามาเสริมการตัดสินใจและดำเนินงาน

อย่างไรก็ดี **ข้อสรุปข้างต้นเป็นผลมาจากการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและการสัมภาษณ์คนต้นน้ำ ซึ่งเป็นมุมมองของผู้ขายหรือผู้จัดหาบริการทางนิเวศของพื้นที่ลุ่มน้ำ โดยอาจไม่ครอบคลุมถึงผู้ซื้อบริการของระบบนิเวศ ซึ่งเป็นคนกลางน้ำและปลายน้ำ จึงควรจะทำการศึกษาเพิ่มเติมในโอกาสต่อไป** รวมทั้งการประเมินมูลค่าบริการทางนิเวศลุ่มน้ำแต่ละประเภทและการบ่งชี้บริการของระบบนิเวศที่กองทุนลุ่มน้ำจะต้องจ่ายค่าตอบแทน

การส่งเสริมแปลงสาธิต ลดพืชเชิงเดี่ยว

... การส่งเสริมแปลงสาธิต รับผิดชอบโดยองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน ร่วมกับคณะกรรมการ
ลุ่มน้ำย่อยต่างๆ เพื่อสนับสนุนให้เกิดการปฏิบัติ เรียนรู้ และเป็นกรณีตัวอย่างเผยแพร่ต่อไป ...

ในการส่งเสริมเกษตรกรลดการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ลดการใช้สารเคมี และหาวิธีที่เหมาะสมในการทำ
การเกษตรในพื้นที่ต้นน้ำ มีเกษตรกรในพื้นที่โครงการเข้าร่วมจำนวน 31 ราย โดยโครงการได้สนับสนุน
งบประมาณแก่เกษตรกร เพื่อดำเนินการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ด้วย
วิธีการต่างๆ ที่หลากหลาย

รูปแบบการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต

รูปแบบการผลิตซึ่งเกษตรกรได้เป็นผู้ตัดสินใจปรับเปลี่ยนและเลือกชนิดพืชที่ตนเองสนใจ ส่วนใหญ่เป็น
การลดพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ประมาณ 3-15 ไร่ต่อราย โดยมีลักษณะการดำเนินงาน ดังนี้

- ปลูกข้าวไร่และพืชสวนครัวไว้รับประทานในครัวเรือน รวมทั้งปลูกพืชอื่นๆ เช่น ถั่วเขียว ฝัสด่าง
หม่อน ตำลึง หวาย ไม้ผล จั๋งแดง ถั่วเขียว มะค่า มะเข้ยน มะขม กาแฟ เมี่ยง เป็นต้น
- ปลูกพืชเสริมในแปลงข้าวโพด เช่น ยางพารา มะม่วง และไม้ยืนต้นอื่นๆ เสริมในแปลงข้าวโพด
ในช่วง 2-3 ปีแรก ต่อจากนั้นเมื่อมีแผนจะเลิกปลูกข้าวโพด
- การลดและเลิกใช้สารเคมีในแปลงเกษตร ลดการเผาวัชพืชช่วยลดปัญหาหมอกควัน
- บางรายมีการเลี้ยงสัตว์ เช่น ปลา ไก่ สุกร เป็นต้น
- มีการพัฒนาแหล่งน้ำควบคู่กันไป
- ผลผลิตที่ได้รับในช่วง 2 ปีแรก ได้แก่ ข้าว ถั่วเขียว หน่อไม้ เป็นต้น
- การขยายพื้นที่จากแปลงสาธิตที่โครงการสนับสนุน ไปยังพื้นที่อื่นๆ ของตนเองและเพื่อนบ้าน
- ฯลฯ

ผลการดำเนินงาน

การส่งเสริมแปลงสาธิตในพื้นที่โครงการในครอบครัวกลุ่มน้ำยาว(2) หรือกลุ่มน้ำยาว-อวน-มวบ ซึ่งมีพื้นที่ครอบครัวตำบลต่างๆ ของอำเภอปัว อำเภอเมือง และอำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ได้ดำเนินการผ่านกรรมการของแต่ละกลุ่มน้ำย่อย เพื่อสนับสนุนเกษตรกรผู้สนใจและพร้อมจะปรับเปลี่ยนวิถีการเกษตรรวมจำนวน 31 ราย

- 1) **กลุ่มน้ำยาว:** ตำบลเมืองจัง อำเภอภูเพียง ตำบลตาลชุมและตำบลบ่อ อำเภอเมืองมีเกษตรกรเข้าร่วมจำนวน 10 ราย
- 2) **กลุ่มน้ำอวน:** ตำบลอวน อำเภอปัวมีเกษตรกรเข้าร่วมจำนวน 11 ราย
- 3) **กลุ่มน้ำมวบ:** ตำบลป่าเลหวอง ตำบลพงษ์ และตำบลดู่พงษ์ อำเภอสันติสุขมีเกษตรกรเข้าร่วมจำนวน 10 ราย

▶กลุ่มน้ำยาว

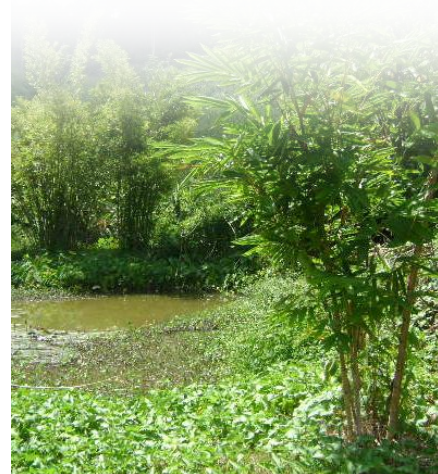
กรณีตำบลตาลชุม มีเกษตรกรเข้าร่วมจำนวน 4 ราย พบว่ามีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากเป็นการประสานงานและติดตามผลร่วมกันระหว่างเกษตรกร คณะกรรมการกลุ่มน้ำย่อยและ อบต. เป็นอย่างดี พื้นที่นี้อยู่ใกล้แหล่งน้ำ แม้ในช่วงหน้าแล้งจะมีปัญหาขาดแคลนน้ำบ้างก็ตาม โดยต้นไม้ที่ปลูกแทนข้าวโพดฯ ได้เติบโตเป็นอย่างดี ส่วนพืชล้มลุกก็เริ่มให้ผลผลิต เช่น ถั่วฝัก และไผ่ ซึ่งเกษตรกรยังมีความภาคภูมิใจเป็นอย่างมากเพราะเห็นผลชัดเจน ในขณะที่เกษตรกรบางรายสนใจที่จะปลูกไม้ผลเพิ่มขึ้น บางรายได้ปลูกยางพาราซึ่งต้องการขยายพื้นที่ปลูกให้มากขึ้น สรุปโดยภาพรวมแล้ว เห็นได้ชัดว่ามีป่าและไม้ยืนต้นเพิ่มขึ้น

กรณีตำบลเมืองจัง มีเกษตรกรเข้าร่วมจำนวน 3 ราย พบว่าเกษตรกรทุกรายยังดำเนินการกันเป็นอย่างดี และมีความมุ่งมั่นที่จะต้องการดำเนินการต่อไป อย่างกรณี**นายป่าน สมณะช้างเผือก** ได้ดำเนินการปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตในพื้นที่ 7 ไร่ ได้มีการปลูกไผ่รวก หวาย สัก แต่ก็ยังไม่เต็มพื้นที่ นอกจากนี้ในพื้นที่ยังมีลำห้วยที่ได้ดูแลไว้ ในอนาคตอยากปลูกมะนาว มะม่วง ส่วนกรณี**นางสุภาพ ตาซิด** เริ่มเห็นผลชัดเจน มีการปลูกมะม่วงแทนข้าวโพด โดยเริ่มจากการปลูกแซม และในปีหน้าก็จะเลิกปลูกข้าวโพดแล้ว นอกจากนี้ยังมีการปลูกพืชอาหารที่หลากหลาย และพัฒนาแหล่งน้ำควบคู่กันไป

ส่วนกรณีตำบลบ่อ มีเกษตรกรเข้าร่วมจำนวน 3 ราย ซึ่งค่อนข้างยากในการประสานงานและติดตามผล จึงทำให้ไม่เห็นผลการดำเนินงานที่ชัดเจนนัก

ต้นไม้ที่ปลูกแทนข้าวโพดฯ สูงเกินศีรษะแล้ว เพื่อบ้านเริ่มสนใจ ส่วนกล้วยที่ปลูกไว้ ก็สามารถขายได้แล้ว และเหลือไว้แจกญาติๆ รู้สึกภูมิใจ ปีหน้าจะลดพื้นที่ปลูกข้าวโพดฯ อีก

สมาน เชื้อนแก้ว ต.ตาลชุม อ.เมืองน่าน

► ลุ่มน้ำอวน

ลุ่มน้ำนี้มีตำบลอวนเพียงตำบลเดียวที่อยู่ในพื้นที่ ซึ่งมีเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการแปลงสาธิต จำนวน 11 ราย พบว่ามีการติดตามและประสานงานกันน้อย อย่างไรก็ตาม มีเกษตรกรบางรายที่มีการดำเนินงานที่ก้าวหน้าและชัดเจน โดยลดการใช้สารเคมี ลดพื้นที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวและสามารถเชื่อมต่อกับโครงการพัฒนาอื่นๆ ในอนาคต

อย่างกรณี **นางสมบุญ ไชยตัน** ได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่เพาะปลูกข้าวโพดในบริเวณพื้นที่ลาดชัน 5 ไร่ ไปปลูกพืชหลากหลายชนิด เช่น ฝั่ม มะม่วง น้อยหน่า และฝรั่ง ซึ่งได้เริ่มเก็บเกี่ยวผลผลิตได้บ้างแล้ว อันที่จริงแล้วไม่ได้มุ่งหวังรายได้มากนัก แต่อยากทำเป็นตัวอย่างให้กับผู้อื่นได้เห็น นอกจากนี้ นางสมบุญยังได้ขยายแนวคิดนี้ ไปยังพื้นที่อื่นๆ ของตนเอง มีการปรับปรุงแหล่งน้ำ เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักไว้รับประทาน

ส่วนกรณี **นายสุบรรณ นรินทร์** ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 3 ได้ปรับพื้นที่ 10 ไร่ ติดกับถนน ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพด มาปลูกไผ่รวก และกล้วย โดยเริ่มมีผลผลิตกล้วยให้ได้รับประทานแล้ว และในอนาคตอันใกล้น่าจะมีการเก็บเกี่ยวหน่อไม้ เพื่อจำหน่ายด้วย

อันที่จริงแล้วไม่ได้มุ่งหวังรายได้มากนัก แต่อยากทำเป็นตัวอย่างให้กับผู้อื่นได้เห็น

นางสมบุญ ไชยตัน ต.อวน อ.ปัว

► ลุ่มน้ำมวบ

ตำบลพงษ์มีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการฯ จำนวน 4 ราย ซึ่งได้มีคูแลกรักษาพื้นที่ให้เป็นป่าธรรมชาติ คูแลคูคลองและเส้นทางน้ำ นอกจากนี้ แปลงสาธิตต่างๆ ก็ยังมีการดำเนินงานต่อเนื่อง โดยเฉพาะการทำนาร่องห้วย และการปลูกพืชหลากหลายชนิด ซึ่งได้รับความร่วมมือจากโครงการขยายผลโครงการหลวง โครงการฟื้นฟูป่า พัฒนาที่ทำกินโดยการสร้างแรงจูงใจแก่เกษตรกร แจกกล้าไม้หลากหลายชนิด เช่น หวาย การบูร และไผ่ยืนต้น ซึ่งนับว่าเป็นโอกาสดีที่แปลงสาธิตต่างๆ อยู่ในพื้นที่โครงการขยายผลโครงการหลวง ซึ่งมีการดำเนินงานในพื้นที่อยู่ และได้มีการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง

กรณี **นายคั่น นาคัน** ซึ่งมีพื้นที่เกษตรในบริเวณที่สูง เคยประสบปัญหาน้ำหลากและแรง ทำให้พื้นที่เสียหายอยู่บ่อยครั้ง จึงได้มีการทำฝายรูปแบบต่างๆ ขึ้น ไม่ว่าจะเป็นฝายดิน ฝายหินทิ้ง ฝายหลักกล ซึ่งเป็นการถูกลองถูกลองผิดกันมาตลอด เมื่อเข้าร่วมโครงการฯ นายคั่น ได้สร้างฝายเก็บกักน้ำและยกระดับน้ำให้สูงเพื่อทดน้ำเข้าสู่นา ต่อจากนั้น ได้ปลูกไผ่ยืนต้นเสริมในพื้นที่ว่าง เพื่อให้ดินบริเวณตอนบนของฝายค้ำน้ำได้ดีขึ้น เพิ่มความชุ่มชื้น ลดแรงปะทะของฝนและน้ำป่า พร้อมกับปลูกพืชอื่นๆ เสริม โดยเฉพาะพืชอาหาร เช่น ตำลึง และเผือกฯ มีการทำนาร่องห้วย ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ที่ราบแคบๆ ริมห้วยที่มีอยู่จำกัด ให้สามารถเพิ่มผลผลิตจากการทำนาได้ ซึ่งจะได้ผลผลิตมากกว่าเมื่อเทียบกับทำนาทั่วไปซึ่งใช้พื้นที่มาก

กรณีแปลงเกษตร **นายไชย แซ่โง้ง** ได้เริ่มลดพื้นที่ปลูกข้าวโพดและปรับพื้นที่ วางแผนและจัดการใช้ประโยชน์จากประปาภูเขา ที่เป็นแหล่งน้ำเดิมจากป่าต้นน้ำขุนห้วย หันมาทำนาแบบขั้นบันได ปลูกผักสวนครัว หลังฤดูทำนา ในบริเวณพื้นที่ราบริมน้ำ และในบริเวณพื้นที่ซึ่งปลูกข้าวไร่และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์อยู่แล้ว ในการขุดนาขั้นบันไดได้มีการปลูกหญ้าแฝกเสริม เพื่อป้องกันการพังทลายของดินด้วย

นอกจากนี้ เกษตรกรในตำบลพงษ์ เคยมีการขอคืนพื้นที่เกษตรและไร่เหล่าบริเวณขุนน้ำหรือต้นน้ำ เพื่อมาจัดการเป็นป่าชุมชนมากกว่า 15 ปีแล้ว แม้บางกรณีจะต้องใช้เงินหมู่บ้านไปซื้อคืน ปัจจุบันองค์การบริหารตำบลพงษ์ ได้มีการจัดทำข้อบัญญัติท้องถิ่นในการดูแลรักษาป่าชุมชนดังกล่าว นอกจากนี้ ได้มีการสำรวจข้อมูลรายแปลงครบทุกหมู่บ้าน ซึ่งสำนักงานเกษตรอำเภอสันติสุขได้นำไปใช้ประโยชน์ในการปรับข้อมูลการขึ้นทะเบียนเกษตร

ตำบลดู่พงษ์ มีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการฯ จำนวน 4 ราย โดยได้ลดพื้นที่ปลูกข้าวโพดฯ และปรับเป็นสวนเมือง สวนผสม และจะปลูกพืชอื่นๆ เพิ่มเติม นอกจากนี้ได้เน้นการดูแลรักษาป่าชุมชนควบคู่กับพัฒนาแหล่งน้ำ โดยการบำรุงเส้นทางน้ำธรรมชาติและการสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็ก ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก และยังได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกเข้ามาดำเนินงานโครงการปลูกป่าแนวกันชน สำหรับการคืนพื้นที่ทำกิน มีความเป็นไปได้ยาก เพราะมีประชากรเพิ่มขึ้นทุกวัน จึงคิดถึงเรื่องการรักษาพื้นที่ป่าที่มีอยู่มากกว่า

กรณีแปลงเกษตร **นางพิมพ์ศิลป์ นกยูงทอง** นับเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ห่างไกลจากชุมชนและเส้นทางคมนาคม สภาพพื้นที่ลาดชัน ไม่มีแหล่งน้ำ เดิมเคยปลูกข้าวโพดฯ และมีความสนใจที่จะปรับเปลี่ยนไปปลูกพืชชนิดอื่นๆ มาก่อน เนื่องจากไม่ต้องการใช้ปุ๋ยเคมีและสารกำจัดวัชพืชอีกต่อไป จึงได้ปรับพื้นที่โดยการตัดหญ้า พรวนดินเล็กน้อย เพื่อปลูกพืชอื่นทดแทนข้าวโพดฯ เช่น กาแฟ ฝรั่ง มะขาม และมะขามป้อม ปัจจุบันพื้นที่บริเวณนี้มีความร่มรื่นและชุ่มชื้นมากขึ้น เห็นได้ชัดว่าการพังทลายของหน้าดินลดลง รู้สึกสบายใจที่ไม่ต้องสัมผัสกับสารเคมีและเริ่มเก็บเกี่ยวใบฝรั่งไว้ขายได้บ้างแล้ว

ส่วนตำบลป่าแลวหลวง มีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการฯ จำนวน 2 ราย ปัจจุบัน แปลงสาธิตที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการได้ประสบความสำเร็จและไม่สามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่ สำหรับพื้นที่ตำบลป่าแลวหลวงนี้ ในอดีตที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนพื้นที่ปลูกสักและไม้ผล แล้วเปลี่ยนมาปลูกข้าวโพดเป็นจำนวนมาก แต่ปัจจุบัน กระแสการทำเกษตรผสมผสานก็ได้มีกว้างขวางมากขึ้น โดยองค์การบริหารส่วนตำบลจัดหากล้าไม้มาสนับสนุนเป็นระยะๆ รวมถึงการจัดตั้งงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมตามแนวทางโครงการปิดทองหลังพระฯ ในขณะเดียวกันก็มีกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง มีการสำรวจฐานและจัดทำข้อมูลรายแปลงในเกือบทุกหมู่บ้าน (ยกเว้น หมู่ที่ 2 หมู่ที่ 3 และหมู่ที่ 8)

นอกจากการลดพื้นที่ปลูกข้าวโพดฯ

ปรับเปลี่ยนเป็นสวนเมือง สวนผสม และปลูกพืชอื่นๆ เพิ่มเติมแล้ว

ยังมีการดูแลรักษาป่าชุมชน และพัฒนาแหล่งน้ำควบคู่ไปด้วย

เกษตรกร ต.ดู่พงษ์

สิ่งที่จะดำเนินการต่อไป

สิ่งที่เกษตรกรแปลงสาธิตจะดำเนินการต่อไป มีทั้งการดำเนินการในแปลงเดิม และการขยายแปลง 5-10 ไร่ โดยการเตรียมดิน เตรียมปุ๋ยคอกบำรุงดิน จัดหากล้าไม้ ปลูกกล้าไม้ นอกจากนี้ จะมีชุดลอกแหล่งน้ำ จัดทำถังเก็บน้ำฝน จัดระบบน้ำขุดบ่อเลี้ยงปลาเตรียมพื้นที่และโรงเรือนเลี้ยงไหม

สำหรับชนิดพืชที่เกษตรกรสนใจจะปลูกเพิ่มเติม ประกอบด้วย พืชสำหรับไว้รับประทานและใช้สอยในครัวเรือน และพืชที่สามารถนำผลผลิตไปขายเพื่อสร้างรายได้ ดังนี้

- **ไม้** ได้แก่ ไม้หวาน ไม้ตง ไม้รวก ไม้กวตง ไม้ป่า
- **ไม้ผล** ได้แก่ มะขามแปริ้ว ลองกอง เงาะ มะพร้าว น้ำหอม ลำไย น้อยหน่า มะม่วง ฝรั่ง เป็นต้น
- **ไม้ยืนต้น** ได้แก่ ยางพารา สักทอง ตะเคียน ชิงชัน ยางนา ประดู่ เป็นต้น
- **ไม้ท้องถิ่น** ได้แก่ มะเขว่น จั้วแดง เมี่ยง ตั่ว เป็นต้น
- **พืชล้มลุกและผักสวนครัว** ได้แก่ ถั่วเขียว ถั่วดำ มะนาว และกล้วย

สำหรับแนวทางการดำเนินงานในอนาคต ที่เกษตรกรได้กำหนดร่วมกัน มีดังนี้

- 1) การขยายเครือข่ายและสร้างแรงจูงใจการคืนป่าต้นน้ำการดูแลรักษาลำน้ำธรรมชาติ
- 2) การพัฒนาพื้นที่เกษตรให้เกิดผลผลิตที่ดี
- 3) การส่งเสริมเกษตรกรปลูกพืชโดยคิดอย่างรอบด้าน เช่น หากทางไกลเส้นทางคมนาคม ไม่ควรส่งเสริมปลูกไม้ผล หากจะส่งเสริมการปลูกไม้ยืนต้น ต้องพิจารณาเรื่องสิทธิในที่ดิน เป็นต้น
- 4) ควรส่งเสริมการปลูกพืชที่หลากหลายมากกว่าการปลูกยางพารา เพราะหากปลูกยางพารากันมาก ต่อไปราคาจะต่ำลง ซึ่งปัจจุบันราคาได้เริ่มลดลงแล้ว
- 5) การส่งเสริมเกษตรกรทำแปลงสาธิต ควรสนับสนุนให้เกิดรูปธรรม น่าจะใช้เวลาประมาณ 3 ปี
- 6) การจัดการลุ่มน้ำย่อยควรมีแผนและทิศทางในอนาคตที่ชัดเจน และนำมาเป็นกองทุนสำหรับการดำเนินงานในลุ่มน้ำย่อย

สรุปการติดตามผลแปลงสาธิต ครั้งที่ 1 (เมษายน 2554)

ชื่อเกษตรกร	ตำบล	พื้นที่	ลักษณะพื้นที่	ผลการดำเนินงาน			ข้อมูลเพิ่มเติม
				ดี	ปานกลาง	ควรปรับปรุง	
ลุ่มน้ำยาว							
1. นายสมาน เขื่อนแก้ว	ตาลชุม	5 ไร่	ที่ราบสลับที่ลาดชัน ไกล่แหล่งน้ำ หน้าดินตื้น มีหินและกรวดผสม		√		ปลูกกล้าไม้หลากหลายชนิด ทำทางระบายน้ำ ปลูกต้นไม้เพื่อช่วยป้องกันการกัดเซาะ บริเวณทางน้ำ รักษาป่าร่องห้วย และป่าต้นน้ำไว้
2. นายเหวียน จันฝุ่น	ตาลชุม	10 ไร่	ที่ดอน ไกล่แหล่งน้ำ มีหินและกรวดผสม			√	ดินเสื่อมสภาพมาก ชั้นหน้าดินหมด ไม่มีการบำรุงดินและปลูกพืชปุ๋ยดิน ปลูกยางพารา ข้าวไร่ ข้าวโพดรวมยาง อาจมีการพังทลายของหน้าดินได้
3. นายเริ่ม ยอดหล้า	ตาลชุม	10 ไร่	ที่ลาดชัน ไกล่แหล่งน้ำมีหินและ กรวดผสม			√	สวนยางเชิงเดียวบนที่เนิน ไม่ลาดชันมาก
4. นางเพียร ต๊ะวิไชย	ตาลชุม	5 ไร่	ที่ราบไกล่อ่างเก็บน้ำ สภาพดินดี			√	ปลูกยางพารา ไม่มีการบำรุงดิน
5. นายสมาน ะวิไล	บ่อ	8 ไร่	ที่ราบสลับที่ดอนและชันดินดี ไกล่แหล่งน้ำ	√			ปลูกไม้หลายชนิด ดินดี ไกล่แหล่งต้นน้ำ และ ป่าร่องห้วย จะปลูกยางพาราร่วม, ปลูกไม้ผล ปลูกสวนไม้ไว้ 2 แปลง, ปลูกหม่อนกำลังจะเลี้ยงไหม
6. นายสมคิด แหวนคำ	บ่อ	7 ไร่	ที่ดอน ดินดี ไกล่แหล่งน้ำ			√	ปลูกไม้ผลหลายชนิด (ไม่ได้พบตัว ติดต่อกันและนัดหมายไม่ได้)
7. นางรุ่งทิพย์ ต๊ะลี	บ่อ	8 ไร่	ที่ดอน ดินดี ไกล่แหล่งน้ำ		√		ปลูกไม้หลายชนิด ดินดี ไกล่แหล่งต้นน้ำนานและ ป่าร่องห้วยปลูกยางพาราร่วม แต่ขาด ความรู้เรื่องการปลูกยางพารา, เลี้ยงหมูแต่ยังไม่มีการจัดการที่ดี, เลี้ยงปลาในบ่อไกล่ แหล่งน้ำ
8. นายปาน สมณะช้างเผือก	เมืองจัน	3 ไร่	ที่ราบ ดินดี ไกล่แหล่งน้ำ		√		ปลูกต้นไม้หลายชนิด ดินดี ไกล่แหล่งต้นน้ำมีการจัดการป่าชุมชน-ป่าอนุรักษ์ และ วังปลา
9. นายอนันต์ สุริยศ	เมืองจัน	8 ไร่	ที่ดอน ดินดี ไกล่แหล่งน้ำ		√		ปลูกกล้าไม้หลายชนิดผสมกันแปลง ดินเสื่อม ขาดแหล่งน้ำ, มีร่องห้วยแต่แห้งไม่มีน้ำ ปลูกกาแฟในแปลงอื่น แต่ขาดความรู้เรื่องกาแฟ
10. นางบุญปัน สองสีขวา	เมืองจัน	7 ไร่	ที่ดอน ไกล่แหล่งน้ำ มีหินและกรวดผสม			√	ปลูกกล้ามะม่วง ขาดการบำรุงดิน ไถพรวนและปลูกพืชให้ปุ๋ยดินมีร่องห้วยแต่น้ำแห้ง มีไม้ ดั้งเดิมแต่ตัดทิ้งหมด
11. นางสุภาพ ดาซิด	เมืองจัน	5 ไร่	ที่ราบสลับที่ดอน ไกล่แหล่งน้ำ มีหินและกรวดผสม		√		ปลูกไม้หลายชนิดผสมกันแปลง ดินเสื่อมไม่มีการไถพรวนไถกลบ ปลูกพืชบำรุงดิน, ปลูก กาแฟในแปลงอื่นแต่ขาดความรู้เรื่องกาแฟ, มีไม้ท้องถิ่นหลากหลายน่าสนใจมากแต่ตัดทิ้ง โดยเฉพาะ ต้นหมี่
ลุ่มน้ำอวน							
12. นายสมบัติ กุกไชย	อวน	10 ไร่	พื้นที่ดอน ดินดี			√	มีไม้ท้องถิ่นหลากหลายชนิดในแปลงแต่ตัดทิ้ง ปลูกกล้าไม้ใหม่ขาดการดูแลกล้าไม้บางต้น ตาย นำวัวมาเลี้ยงในแปลง วัวกินกล้าไม้ใหม่ที่นำมาปลูก ไม่มีการทำร่องน้ำและไม่ปลูกไม้ เพื่อป้องกันการกัดเซาะบริเวณที่เป็นทางน้ำไหล

ชื่อเกษตรกร	ตำบล	พื้นที่	ลักษณะพื้นที่	ผลการดำเนินงาน			ข้อมูลเพิ่มเติม
				ดี	ปานกลาง	ควรปรับปรุง	
13. นายจันทร์ ไชยตัน	อวน	6 ไร่	ที่ลาดชัน		√		มีดินไผ่หลายชนิดในแปลง ปลุกกล้าไผ่ใหม่หลายชนิด พื้นที่มีความลาดชัน ติดทางหลวง
14. นางนฤมล นรินทร์	อวน	5 ไร่	ที่ลาดชัน			√	สภาพดินเสื่อมมาก ไม่มีดินไผ่ใหญ่ในแปลง ไม่ได้ปลุกกล้าไผ่ใหม่โดยให้เหตุผลว่ากำลังจะทำถนน พื้นที่มีความลาดชันสูงมาก ติดทางหลวง และมีดินยุดินไผ่บริเวณใกล้เคียง
15. นางสมบุญ ไชยตัน	อวน	5 ไร่	ที่ลาดชัน			√	พื้นที่มีความลาดชันสูงมาก ปลุกยางพารา สภาพดินเสื่อมมาก ไม่มีการดูแลปรับปรุงบำรุงดิน ติดทางหลวง
16. นายนนท์ อุดนัน	อวน	10 ไร่	ที่ดอนสลับที่ลาดชัน มีกรวดผสม		√		มีไผ่ท้องถิ่นหลายชนิดในแปลง แต่ตัดทิ้งไป โดยเก็บไว้เฉพาะไผ่ใหญ่ 3 ต้น ปลุกกล้าไผ่ใหม่ แต่ขาดน้ำ ขาดการบำรุงดิน ไม่มีการปลูกไผ่รองห้วย หรือปลูกเพื่อกันการกัดเซาะบริเวณร่องห้วย
17. นายสุบรรณ นรินทร์	อวน	10 ไร่	ที่ดอน ใกล้แหล่งน้ำ			√	พื้นที่ลาดชันมาก สภาพดินเสื่อมปลูกไผ่เชิงเดียวทั้งแปลง มีร่องห้วยแห้งมากปลุกกล้วยเล็กน้อย ขาดน้ำ มีการไถทำถนนถึงแปลง
18. นายลอย พรหมคำ	อวน	12 ไร่	ที่ราบสลับกับที่ดอน ใกล้แหล่งน้ำ			√	ที่ราบ สภาพดินเสื่อม ปลูกไผ่เชิงเดียวทั้งแปลง
19. นายกมลศักดิ์ ไชยเสน	อวน	5 ไร่	ที่ราบ		√		ปลูกไผ่หลายชนิดในแปลง ที่ลาดชัน มีป่าร่องห้วย ขาดการดูแลปรับปรุงพื้นที่ปูน
20. นายจรัส อุดนัน	อวน	5 ไร่	ที่ราบดินดี		√		เป็นที่ราบ มีไผ่ผลและไม่ไผ่ท้องถิ่นในแปลง ปลุกกล้าไผ่สักเพิ่มในโครงการ มีทางระบายน้ำ ปลูกต้นไผ่ริมร่องทางระบายน้ำ สภาพดินไม่เสื่อมมาก
21. นายจันทร์ กาญจนะแสน	อวน		ที่ดอน ใกล้แหล่งน้ำ			√	ที่ราบ สภาพดินเสื่อม ปลูกยางพาราเชิงเดียวทั้งแปลง ต้องการความรู้เรื่องการปลูกยางพารา
ลุ่มน้ำมวบ							
22. นายคีน นาอิน	พงษ์	6 ไร่	ที่ราบ ที่ลาดชัน ใกล้แหล่งน้ำ	√			ปลูกไผ่หลายชนิดในแปลง ดินได้มีการดูแลปลูกพืชให้ปุ๋ยดิน ใกล้แหล่งน้ำ รักษาสภาพป่า ร่องห้วย และปลูกเสริม เลี้ยงไก่ มีการแก้ปัญหาเรื่องการจัดการระบบน้ำเข้าแปลงเกษตร และพลิกฟื้นสภาพแปลงได้ผลดีทั้งที่เคยประสบปัญหาน้ำท่วม น้ำหลากมาตลอด
23. นายเสนอ อ่อนนา	พงษ์	10 ไร่	ที่ลาดชัน ใกล้แหล่งน้ำ			√	พื้นที่ลาดชัน ดินเสื่อมสภาพมากเนื่องจากการใช้สารเคมี แห้งแล้ง ไม่มีพืชร่องห้วย ขาดน้ำ ปลุกกล้าสักในแปลง มีไผ่ท้องถิ่นขึ้นหลากหลายชนิดตัดทิ้ง ไม่มีการบำรุงดิน
24. นางบัวผัด สุธรรม	พงษ์	8 ไร่	ที่ดอน ดินดีใกล้แหล่งน้ำ		√		พื้นที่ลาดชัน ดินเสื่อมสภาพจากการปลูกข้าวโพดและใช้สารเคมี ได้มีการทำบันไดดินเพื่อให้เกิดความชื้นในดิน ป้องกันการชะล้าง เป็นต้น ปลูกพืชร่องห้วยมีความหลากหลาย มีพืชอาหาร มีการปลูกไม้ชนิดต่าง ๆ เพิ่มบริเวณพื้นที่สันเขาเพื่อให้เกิดพื้นที่สีเขียว กันแรงปะทะของลม ช่วยการยึดเกาะหน้าดิน บริเวณพื้นที่ที่ลาดชันได้ถูกกันไว้เป็นพื้นที่ป่า
25. นายไชย แซ่ซึ้ง	พงษ์	4 ไร่	ที่ดอน ดินดี ใกล้แหล่งน้ำ		√		ทำเกษตรตามประเพณีของชาติพันธุ์เมี่ยน เช่น ปลูกข้าวไร่ เลี้ยงวัว เดิมสภาพที่ดินมีความลาดชัน หน้าดินถูกชะล้างไปมากจากการทำนาและปลูกข้าวโพด จึงขุดนาใหม่ปรับสภาพดิน ทำบันไดดินป้องกันการชะล้าง ปลูกหญ้าแฝก อนุรักษ์ป่าร่องห้วยไว้เป็นแหล่งอาหาร
26. นางพิมพ์ศิลป์ นกยูงทอง	ดู่พงษ์	5 ไร่	ที่ลาดชัน	√			แปลงเป็นมรดกตกทอด มีไผ่ใหญ่หลายชนิด ปลุกกล้าไผ่ท้องถิ่นเพิ่มหลายชนิด สภาพดินดี

ชื่อเกษตรกร	ตำบล	พื้นที่	ลักษณะพื้นที่	ผลการดำเนินงาน			ข้อมูลเพิ่มเติม
				ดี	ปานกลาง	ควรปรับปรุง	
							น้ำในร่องห้วยเริ่มมีมากขึ้นเนื่องจากปลูกต้นไม้หลากหลาย มีป่าร่องห้วย มีแปลงปลูก ยางพารา สนใจเรื่องการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพร
27. นายล้วน สุทธเขต	คูพงษ์	6 ไร่	ที่ดินสลับกับที่ลาดชัน หน้าดินตื้น			✓	สภาพดินเสื่อมมาก เนื่องจากใช้สารเคมีมาก ไม่มีการบำรุงดิน มีวัชพืชขึ้นคลุมสูงมากปก คลุมกล้าไม้ คือ ต้นจ๊ว ขาดน้ำ กล้าไม้ส่วนใหญ่ตาย
28. นายแทน จันอ้น	คูพงษ์	15 ไร่	ที่ราบ			✓	ปลูกไม้หลายชนิดในแปลง ซึ่งเป็นที่ลาดชัน ขาดการดูแลปรับปรุงพื้นฟูดิน ไม่มีการทำคัน ทวัช หรือการป้องกันการพังทลายของดิน มีการตัดถนนเข้าในพื้นที่ในบริเวณกว้าง
29. นายเลิง อธิธิรักษ์	คูพงษ์	10 ไร่	ที่ราบสลับกับที่ดอน ใกล้เคียงน้ำ		✓		ปลูกยางพาราเชิงเดียว พื้นที่เป็นที่ลาดชัน มีร่องห้วย แต่ไม่มีป่าร่องห้วย ขาดการดูแล ปรับปรุงพื้นฟูดิน ไม่มีการทำคันทวัชในแปลงนี้ หรือการป้องกันการพังทลายของดิน มี ความรู้และ ประสบการณ์เกี่ยวกับยางพาราดี
30. นายประเสริฐ ธรรมสละ	ป่าเลหวาง	4 ไร่	ที่ดอน มีร่องรอยดินโคลนถล่ม	✓			เป็นสวนดั้งเดิมจึงมีไม้ผลขนาดใหญ่หลายชนิด ปลูกกล้าไม้เพิ่มหลายชนิด สภาพดินดี เนื่องจากมีความใส่ใจในการดูแลปรับปรุงดิน น้ำดีเนื่องจากมีการขุดบ่อปลา ค่อยสูบน้ำรด ต้นไม้ในแปลง มีการดูแลร่องน้ำ ปลูกไม้ร่องห้วยไว้เป็นแหล่งอาหาร
31. นายสวัสดิ์ ราชสาร	ป่าเลหวาง	10 ไร่	ที่ดอน มีกรวดและหินผสม มีร่องรอยดินโคลนถล่ม			✓	พื้นที่ลาดชัน แห้งแล้ง ดินเสื่อมสภาพมากจากการใช้สารเคมี ไม่มีพืชร่องห้วย ขาดน้ำ ปลูกกล้าไม้หลายชนิดในแปลง มีไม้ท้องถิ่นขึ้นหลายชนิดแต่ตัดทิ้ง ไม่มีการฟื้นฟูสภาพและ การบำรุงดิน

หมายเหตุ:

- **กรณีที่ดี** ควรเผยแพร่และขยายผล เนื่องจากได้มีการบริหารจัดการแปลงโดยลงมือทำจริง นำงบประมาณไปใช้ให้เกิดประโยชน์และบรรลุวัตถุประสงค์
คณะกรรมการเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมให้แปลงเกษตรเป็นแปลงสาธิต ได้อย่างสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ เช่น การเพิ่มพื้นที่สีเขียว
การลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ
การจัดการแปลงสาธิตเพื่อเป็นตัวอย่างแก่เกษตรกร จึงควรพิจารณาขยายพื้นที่แปลงสาธิตในพื้นที่ที่มีคณะกรรมการชุดดังกล่าว
- **กรณีปานกลาง** ควรให้คำแนะนำและเพิ่มเติมองค์ความรู้ที่จำเป็นในการดำเนินงานให้มีความชัดเจนเพื่อเป็นกรณีที่ดีต่อไป
- **กรณีที่ต้องปรับปรุง** เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้การดำเนินงานมีประสิทธิภาพและ/หรือสอดคล้องกับวัตถุประสงค์โครงการ

สรุปการติดตามผลแปลงสาธิต ครั้งที่ 2 (กันยายน 2555)

ชื่อเกษตรกร	ตำบล	พื้นที่	การปรับปรุงดูแลพื้นที่	ชนิดพืชและสัตว์	ประโยชน์ที่ได้รับ						ปัญหาและอุปสรรค
					ผลผลิต	1	2	3	4	5	
ลุ่มน้ำยาว											
1. นายสมาน เขื่อนแก้ว	ตาลชุม	5 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวน ใส่ปุ๋ยชีวภาพ/มูลสัตว์	ยางแดง จั้วแดง เาะะ กล้วย ไม้เปราะ มะก๊อ ไม้ซาง หม่อน หวาย ตำว ฯลฯ	กล้วยหน่อไม้ ซาง	✓	✓	✓	✓	✓	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้ง ขาดวัสดุเพาะกล้าไม้
2. นายเหวียน จันผุ่น	ตาลชุม	10 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวนใส่ปุ๋ยชีวภาพ/ มูลสัตว์ขุดลอกลำห้วย	ยางพารา ไม้เปราะ ไม้หวาน ข้าวไร่ ข้าวโพดฯ พืชผักอาหาร	หน่อไม้	✓	✓	✓	✓	-	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้ง ขาดวัสดุเพาะกล้าไม้
3. นายเริ่ม ยอดหล้า	ตาลชุม	10 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวน ใส่ปุ๋ยชีวภาพ/ มูลสัตว์ ขุดลอกลำห้วย	ยางพารา จั้วแดง กล้วย ตำวข้าวโพดฯ ข้าวไร่ กล้วย	กล้วย	✓	✓	✓	✓	-	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้ง
4. นางเพียรดีะ วิชัย	ตาลชุม	5 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวน ใส่ปุ๋ยคอก	ยางพารา ไม้รวก ไม้หวาน มะม่วง มะขาม	หน่อไม้	✓	-	✓	✓	✓	ขาดกล้าไม้
5. นายสมาน ะวิไล	บ่อ	8 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวนใส่ปุ๋ยคอก	ไม้ซาง สักทอง หม่อนเลี้ยงไหม มะนาว มะแข่น ข้าวโพดฯ	หน่อไม้ซาง	✓	✓	✓	✓	✓	ขาดกล้าไม้
6. นายสมคิด แหวนคำ	บ่อ	7 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวนใส่ปุ๋ยคอก	ลำไย มะยมขิด ฝรั่ง มะม่วง มะนาวไม้ซาง	หน่อไม้ซาง	✓	✓	✓	✓	✓	ขาดกล้าไม้
7. นางรุ่งทิพย์ ดีะลี	บ่อ	8 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวน ใส่ปุ๋ยคอก	ยางพารา สักทอง ไม้รวก กล้วย จั้วแดง สุกร ไก่	หน่อไม้ กล้วย ไก่ ลูกสุกร	✓	✓	✓	✓	✓	ขาดกล้าไม้
8. นายปาน สมณะข้างเผือก	เมืองจัง	3 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวนใส่ปุ๋ยคอก	ไม้รวก ไม้ตง ไม้หวาน สักทอง จั้วแดง	หน่อไม้	✓	✓	✓	✓	✓	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้งขาดกล้าไม้
9. นายอนันต์ สุริยศ	เมืองจัง	8 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวน	ไม้รวก สักทอง จั้วแดง	หน่อไม้	✓	-	✓	-	✓	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้งขาดกล้าไม้
10. นางบุญปิ่น สองสีชา	เมืองจัง	7 ไร่	ไถพรวน ใส่ปุ๋ยเคมีบางส่วน ขุดลอกลำห้วย ทำคันกั้นน้ำ	มะม่วง ไม้รวก สักทอง หวาย ข้าวโพดฯ	-	-	✓	✓	✓	-	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้งขาดกล้าไม้
11. นางสุภาพ ดาซิด	เมืองจัง	5 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวน ใส่ปุ๋ยคอกกรดน้ำ	มะม่วง ไม้รวก มะนาว กาแฟ เาะะ มังคุด หวาย จั้วแดง ตำว ข้าว กล้วย	ข้าว หน่อไม้ รวก	✓	-	✓	✓	✓	ขาดน้ำในช่วงหน้าแล้ง ขาดเครื่องมือทางการเกษตร
ลุ่มน้ำอวน											
12. นายสมบัติ กุกไชย	อวน	10 ไร่	ขุดสระไม่เผา ไม่ใช้สารเคมี	ไม้เห็ด ต้นไม้ธรรมชาติ ปลา	หน่อไม้ เห็ด	✓	✓	✓	✓	✓	ขาดน้ำในช่วงหน้าแล้ง
13. นายจันทร์ ไชยตัน	อวน	6 ไร่	ตัดหญ้าปีละ 2 ครั้ง	กล้วยไม้ ยางพารา	กล้วย กัง	✓	✓	✓	✓	✓	ด้วงกว่างกัดหน่อไม้
14. นางนฤมล นะรินทร์	อวน	5 ไร่	ตัดหญ้า ใช้ปุ๋ยอินทรีย์	น้อยหน่า มะม่วง ฝรั่ง	-	✓	✓	✓	✓	✓	ขาดน้ำในช่วงหน้าแล้ง
15. นางสมบุรณ์ ไชยตัน	อวน	5 ไร่	ตัดหญ้า ทำแนวกันไฟ	ยางพาราผักสวนครัว	พืชผัก	✓	✓	✓	-	✓	
16. นายนนท์ อุดนัน	อวน	10 ไร่	ตัดหญ้า ไถพรวน ใช้ปุ๋ยอินทรีย์	ไม้รวก เาะะ มะนาว ลำไย สัก	หน่อไม้	✓	✓	✓	✓	✓	ขาดน้ำในช่วงหน้าแล้ง

ชื่อเกษตรกร	ตำบล	พื้นที่	การปรับปรุงดูแลพื้นที่	ชนิดพืชและสัตว์	ประโยชน์ที่ได้รับ						ปัญหาและอุปสรรค
					ผลผลิต	1	2	3	4	5	
17. นายสุบรรณ นรินทร์	อวน	10 ไร่	ตัดหญ้า	ไผ่รวก กล้วย	กล้วย	-	√	√	-	-	-
18. นายลอย พรมคำ	อวน	12 ไร่	ตัดหญ้าสม่ำเสมอ	ไผ่รวก เงาะ แซมข้าวโพดฯ	-	√	√	√	√	√	ขาดน้ำในช่วงหน้าแล้งดินไม่ดี
19. นายกมลศักดิ์ ไชยเสน	อวน	5 ไร่	ตัดหญ้าปีละ 2 ครั้ง	สัก	-	√	√	√	-	-	ต้นทุนในการตัดหญ้า
20. นายจรัส อุดนัน	อวน	5 ไร่	ตัดหญ้า	ไผ่รวก สัก กล้วย	กล้วย	√	√	-	-	-	-
21. นายจันทร์ กาญจนะแสน	อวน		ตัดหญ้า	ยางพารา	-	-	-	-	-	-	ต้นทุนในการตัดหญ้า
กลุ่มน้ำมวบ											
22. นายคีน นานัน	พงษ์	6 ไร่	ปรับปรุงฝายเก็บน้ำ	ตำว เมือง มะขม สัก พืชผักสวนครัว	พืชผัก	√	-	√	√	√	น้ำไหลแรง ฝายพัง ต้นทุนตัดหญ้า
23. นายเสนอ อ่อนนา	พงษ์	10 ไร่	ตัดหญ้า	ยางพารา ลิ้นจี่ สักทอง	-	-	√	√	-	√	การเผาวัชพืชและใช้สารเคมีแปลงใกล้เคียง
24. นางบัวผัด สุธรรม	พงษ์	8 ไร่	ขุดคันดิน ตัดหญ้า	ยางพารา ไม้ ตำว จันทร์ทอง มะค่าโมง น้อยหน้า กระถินเทพ	ไผ่ พืชตามธรรมชาติ	√	√	√	-	√	ต้นทุนในการตัดหญ้า
25. นายไชย แซ่แข็ง	พงษ์	4 ไร่	ปรับที่นาเป็นร่องห้วย	ข้าวนา มะม่วงป่า ตำว หวาย	ข้าว	√	√	√	-	-	การปรับพื้นที่
26. นางพิมพ์ศิลป์ นกยูงทอง	คู่งษ์	5 ไร่	ตัดหญ้า	กาแฟ เมือง มะขม มะขามป้อม	ใบเมือง	√	√	√	√	-	พื้นที่ห่างไกล ไม่มีเอกสารสิทธิ
27. นายล้วน สุทธเขต	คู่งษ์	6 ไร่	ตัดหญ้าปีละ 2 ครั้ง ใส่ปุ๋ยเคมี	ข้าวแดง	-	√	-	√	√	√	ต้นทุนในการตัดหญ้า
28. นายแทน จันอ้น	คู่งษ์	15 ไร่	ตัดหญ้า ใส่ปุ๋ยอินทรีย์	ข้าวแดง ไม้ หวาย สัก ไผ่รวก พืชตามธรรมชาติ	หวาย หน่อไม้ เห็ดธรรมชาติ	-	-	√	-	-	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้งไม่โตช้า
29. นายเลิง อธิธิรักษ์	คู่งษ์	10 ไร่	ตัดหญ้า ใส่ปุ๋ย	ยางพารา ลำไย มะม่วง ข้าวไร่ เงาะ กระท้อน สักทอง	ข้าวไร่	√	√	√	√	√	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้ง
30. นายประเสริฐ ธรรมสละ	ป่าแลหวง	4 ไร่	ตัดหญ้า ใส่ปุ๋ยอินทรีย์ เสริมคัน สระเก็บน้ำ	ไม้ หวาย กระท้อน ฝรั่ง มะนาว เงาะ ยางพารา สักทอง ปลา	หน่อไม้ มะนาว ปลา	√	√	√	√	√	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้ง น้ำหลากช่วงหน้าฝน
31. นายสวัสดิ์ ราชสาร	ป่าแลหวง	10 ไร่	ตัดหญ้า	มะนาว มะเขือเทศ ส้มโอ ไม้ สัก ประดู่	ไม้	-	√	√	-	-	ขาดน้ำช่วงหน้าแล้ง น้ำหลากช่วงหน้าฝน

หมายเหตุ: ประโยชน์อื่นๆ 1=สภาพพื้นที่ชุ่มชื้นมากขึ้น 2= การพังทลายหน้าดินลดลง 3= ผลดีต่อสุขภาพ 4= มีการทำกิจกรรมร่วมกัน 5= ได้รับการยอมรับจากผู้อื่น

บทสรุปและบทเรียน

จากผลลัพธ์ที่ต้องการให้จังหวัดและท้องถิ่นมีขีดความสามารถในการบูรณาการประเด็นสิ่งแวดล้อมและความยากจนเข้าสู่ระบบพัฒนาจังหวัดและแผนพัฒนาท้องถิ่นนั้น โครงการ PEI ในจังหวัดน่าน จึงได้กำหนดกิจกรรมต่างๆ ขึ้น เพื่อขับเคลื่อนให้เกิดผลลัพธ์ดังกล่าว

สรุปผลการดำเนินงาน

► การประเมินคุณค่าระบบนิเวศ

การประเมินคุณค่าระบบนิเวศ ซึ่งดำเนินการโดยสถาบันสิ่งแวดล้อมไทยร่วมกับคณะทำงานในระดับท้องถิ่น 3 ตำบล โดยมีความร่วมมือจากคณะทำงานระดับจังหวัด พบว่า ระบบนิเวศป่าไม้อันเป็นระบบนิเวศหลักที่ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดน่าน มีแนวโน้มลดลงมาโดยตลอด จนเหลือประมาณร้อยละ 70 ของพื้นที่จังหวัด ในปี 2552 เนื่องจากได้เปลี่ยนไปเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่มุ่งการผลิตเชิงพาณิชย์ มีการขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ลาดชันและพื้นที่สูงอย่างชัดเจน แม้ว่าจะปลูกได้ปีละครั้ง นอกจากนี้ ยังมีการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในที่ลุ่ม/ที่ดอน ปลูกได้ปีละ 2 ครั้ง สร้างรายได้แก่เกษตรกรทำให้สามารถมีสิ่งพื้นฐานบางประการเพิ่มขึ้น ในขณะที่วันกษณะหนี้สินก็เพิ่มขึ้นตามมานอกจากนี้ ยังพบว่าการผลิตดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อชุมชนที่พึ่งพิงป่าไม้ โดยเฉพาะชุมชนที่สูงซึ่งได้ประโยชน์ด้านต่างๆ จากป่าไม้ คิดเป็นมูลค่ามากกว่าชุมชนที่ราบ/ที่ดอน และมากกว่าประโยชน์ที่ได้รับจากการปลูกข้าวโพดฯ หากมีการทำลายระบบนิเวศป่าไม้จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนที่สูงมากกว่าเช่นกัน ส่วนบริการของระบบนิเวศในการรักษาสภาวะแวดล้อมได้ลดลง โดยมีความสัมพันธ์กับความอยู่ดีมีสุขด้านความมั่นคงปลอดภัยที่ลดลง จากการประสบภัยน้ำหลาก การเจ็บป่วยจากอาหารปนเปื้อนสารเคมี และโรคทางเดินเกี่ยวกับระบบทางเดินหายใจ

สำหรับปัจจัยขับเคลื่อนที่สำคัญซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในจังหวัดน่าน ได้แก่ การเปลี่ยนวิถีชีวิตไป ตามสังคมภายนอก ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ต้นทุนการผลิตและค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันที่เพิ่มขึ้น การมีส่วนร่วมของชุมชน ภัยธรรมชาติ และนโยบายการพัฒนาประเทศ โดยในอนาคตยังจะมีปัจจัยใหม่ๆ เข้ามา ได้แก่ ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ตลาดและผู้บริโภค การปรับตัวของเกษตรกร ซึ่งยากที่จะคาดการณ์ได้ว่าจะมีทิศทางใด

ปัจจัยขับเคลื่อนเหล่านี้จะส่งผลให้เกิดภาพอนาคตการเกษตรจังหวัดน่านในอีก 10 ปีข้างหน้า 4 ภาพ ได้แก่ ภาพคิดใหญ่ ภาพคิดใหม่ ภาพคิดหนัก และภาพคิดไกล อันมีเกษตรกรรายใหญ่ เกษตรกรรายย่อย เกษตรกรรุ่นใหม่ รวมทั้งภาคธุรกิจเอกชนและหน่วยงานภาครัฐ มีบทบาทแตกต่างกันออกไป ตามอิทธิพลของปัจจัยขับเคลื่อนซึ่งจังหวัดน่านต้องมีการวางแผนและชักชวนเพื่อเตรียมพร้อมในการรับมือกับการเกิดขึ้นของภาพต่างๆ ติดตามทิศทางและความเคลื่อนไหวของปัจจัยเหล่านี้

► การจัดการที่ดินโดยชุมชน

ด้วยจังหวัดน่านเป็นพื้นที่สูงส่วนใหญ่มีป่าไม้ปกคลุม แต่ก็มีกลุ่มชาติพันธุ์ตั้งถิ่นฐานและทำกินในพื้นที่ดังกล่าว ทั้งในลักษณะการใช้เป็นพื้นที่เกษตร เลี้ยงสัตว์ และเก็บหาของป่า ต่อมาในปี 2539 ได้เริ่มประกาศเขตพื้นที่อนุรักษ์ในจังหวัดน่าน จนปัจจุบันมีพื้นที่ร้อยละ 45 ของพื้นที่จังหวัด ซึ่งชุมชนไม่สามารถเข้าไปทำกินได้ ในขณะที่ความเป็นจริงมีพื้นที่เกษตรที่ชุมชนทำกินกระจายอยู่ทั่วไป เครือข่ายทรัพยากรและเกษตรกรรมยั่งยืนจังหวัดน่าน จึงได้ร่วมกับผู้นำท้องถิ่นและผู้นำชุมชนในพื้นที่ต่างๆ ร่วมขบวนการเคลื่อนไหวการจัดการที่ดินของประเทศ มาตั้งแต่ปี 2542 โดยได้เข้าร่วมกับสมาพันธ์เกษตรกรรมภาคเหนือ เรียกร้องสิทธิทำกินในเขตป่าอนุรักษ์ รวมทั้งขับเคลื่อนนโยบายโฉนดชุมชน ร่วมกับเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทยในปัจจุบัน โดยการสนับสนุนจากหลายหน่วยงาน

“โฉนดชุมชน” ซึ่งเป็นรับรองสิทธิชุมชนการครอบครองและใช้ประโยชน์ที่ดิน มีสิทธิในการเป็นเจ้าของ ห้ามซื้อขายหรือเปลี่ยนมือให้บุคคลภายนอกชุมชน ได้กลายมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการจัดการที่ดินโดยชุมชนในจังหวัดน่าน เนื่องจากเป็นกระบวนการที่อาศัยความร่วมมือในชุมชน ในการสำรวจและจัดทำข้อมูล การกำหนดกฎกติการวมถึงการร่วมกันตรวจสอบ โดยในปัจจุบันได้จัดทำข้อมูลเสนอสำนักโฉนดชุมชน สำนักนายกรัฐมนตรี ไปแล้วกว่า 200 หมู่บ้าน และมีการตรวจพื้นที่แล้ว 54 หมู่บ้าน นับว่ามีความก้าวหน้ามากกว่าจังหวัดอื่นๆ ของประเทศ

► การศึกษาเพื่อจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน

การริเริ่มแนวคิดและหารือเกี่ยวกับการจัดตั้งกองทุนต้นน้ำน่านหรือกองทุนลุ่มน้ำน่าน เกิดขึ้นมาระยะหนึ่ง เนื่องจากเห็นว่าชุมชนหลายแห่งมีศักยภาพและมีบทบาทในการดูแลรักษาพื้นที่ต้นน้ำมานาน แต่ยังคงพบป่าไม้ถูกบุกรุกทำลายไปมาก หากเปิดโอกาสให้ภาคส่วนอื่นๆ ช่วยกันสนับสนุนชุมชนเหล่านั้นให้มีกำลังมากขึ้น ก็จะมีส่วนช่วยรักษาพื้นที่ป่าไม้ในจังหวัดน่านอันเป็นต้นน้ำสำคัญของประเทศได้ แต่แนวคิดนี้ก็ยังไม่ได้นำไปสู่การปฏิบัติ

หลังจากเกิดมหาอุทกภัยในภาคกลาง เมื่อปลายปี 2554 รัฐบาลได้ให้ความสำคัญในการรักษาพื้นที่ต้นน้ำอย่างจริงจัง คณะกรรมการลุ่มน้ำน่านซึ่งดูแล 4 จังหวัดในลุ่มน้ำนี้ เห็นว่าแนวคิดการจัดตั้งกองทุนเป็นสิ่งที่น่าสนใจ จึงได้ขอความร่วมมือจากคณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ทำการศึกษาด้วยการทบทวนเอกสารและกรณีตัวอย่างในประเทศต่างๆ และการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญในจังหวัดน่าน เพื่อเสนอแนวทางและรูปแบบการจัดตั้งกองทุน โดยปรับใช้แนวคิดการตอบแทนคุณประโยชน์ระบบนิเวศ (PES)

ผลการศึกษาเห็นว่าการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนที่มีอยู่เดิมในจังหวัดน่าน เป็นกลไกที่อาศัยความร่วมมือทางสังคม ในขณะที่แนวคิด PES เป็นกลไกทางเศรษฐศาสตร์ อาจเป็นเรื่องท้าทายในการผสมผสานทั้งสองแนวคิดนี้ โดยมีความเป็นไปได้ที่โครงการพัฒนาต่างๆ ในจังหวัดน่าน รวมทั้งงบประมาณด้านการอนุรักษ์ของหน่วยงานรัฐ จะสมทบงบประมาณให้กับกองทุน เพื่อทดลองใช้ในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และปรับให้เหมาะสม แต่เสนอโครงสร้างเชิงสถาบันในการบริการกองทุนนั้น ยากที่จะหาข้อสรุปให้ชัดเจนได้ อย่างไรก็ตาม ควรศึกษาและรวบรวมความคิดเห็นเพิ่มเติมจากคนกลางน้ำและปลายน้ำซึ่งได้รับประโยชน์จากต้นน้ำ รวมทั้งทำการศึกษาเพื่อประเมินมูลค่าบริการแต่ละด้านของระบบนิเวศต้นน้ำน่าน

► การส่งเสริมแปลงสาธิตการปลูกพืชเชิงเดี่ยว

องค์การบริหารส่วนจังหวัดน่านได้หารือกับผู้นำท้องถิ่นและผู้นำชุมชนต่างๆ ซึ่งเห็นตรงกันว่าขณะนี้ มีเกษตรกรจำนวนหนึ่งตระหนักถึงผลกระทบที่เกิดจากการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และพืชเชิงเดี่ยวอื่นๆ ซึ่งมีการใช้สารเคมีในการเกษตร มีการเผาวัชพืช และมีความเสี่ยงด้านราคา จึงจัดสรรงบประมาณส่วนหนึ่งแก่เกษตรกรจำนวน 31 ราย เพื่อปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตที่สร้างความมั่นคงมากขึ้น โดยพบว่า เกษตรกรได้ตัดสินใจเริ่มปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตในพื้นที่ 3-15 ไร่ ปลูกพืชหลายประเภท ทั้งข้าวไร่ ไร่ ไร่ยืนต้น ไม้ผล และพืชผัก รวมทั้งเลี้ยงสัตว์เสริม ทั้งรูปแบบการปลูกแบบผสมผสาน และการยังคง ปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ยางพารา และไผ่ แต่ก็ได้ลดการใช้สารเคมีไปมาก ปัจจัยสำคัญในการเพิ่มผลผลิต ในพื้นที่สาธิตนี้ คือ การบำรุงดินและการพัฒนาแหล่งน้ำ นอกจากนี้ พบว่าเกษตรกรบางรายมี การบำรุงรักษาแหล่งน้ำธรรมชาติรวมทั้งดูแลรักษาและเพิ่มพื้นที่ป่าชุมชนด้วย

เมื่อเวลาผ่านไป 2 ปี นอกจากเห็นผลที่ชัดเจนในด้านความชุ่มชื้นของพื้นที่แล้ว บางราย ยืนยันว่าร่องรอยการพังทลายของหน้าดินลดลง สุขภาพดีขึ้น นอกจากนี้ ยังเริ่มมีการเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ โดยเฉพาะพืชระยะสั้น เช่น ข้าวไร่ ถั่วเหลือง หน่อไม้ ผักสวนครัว เป็นต้น บางรายได้ขยายพื้นที่ไปอีก 5-10 ไร่ เริ่มเป็นที่สนใจและเป็นที่ยอมรับของเพื่อนบ้าน และวางแผนที่จะเพิ่มชนิดพันธุ์พืชในแปลงให้หลากหลายมากขึ้น โดยใช้พันธุ์ไม้ท้องถิ่นและ ไม้ผล และเห็นว่าควรจะมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และเพิ่มพูนความรู้ด้านการพัฒนา พื้นที่ให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้น รวมทั้งการขยายผลสู่การจัดการพื้นที่ต้นน้ำทั้งระบบ

บทเรียนจากการดำเนินงาน

► ด้านการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมโครงการมี 3 ลักษณะ ได้แก่

- 1) **การแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการและคณะทำงานอย่างเป็นทางการ** ได้แก่ คณะที่ปรึกษาและ คณะกรรมการโครงการ PEI จังหวัดน่าน แต่งตั้งโดยผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน คณะกรรมการลุ่ม น้ำย่อย ซึ่งแต่งตั้งขึ้นภายใต้คณะทำงาน PEI คณะทำงาน SGA ระดับตำบล จำนวน 3 ตำบล ในพื้นที่ศึกษา แต่งตั้งโดยนายกองค์การบริหารส่วนตำบลนั้นๆ
- 2) **การมีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินกิจกรรม** เช่น กระบวนการจัดทำภาพอนาคต การเกษตรจังหวัดน่าน กระบวนการส่งเสริมแปลงสาธิตปลูกพืชเชิงเดี่ยว เป็นต้น
- 3) **การร่วมกิจกรรมตามภารกิจและตามความสนใจรวมทั้งการร่วมให้ข้อมูลและแสดง ความคิดเห็น** ซึ่งมีผู้เข้าร่วมทั้งในระดับจังหวัดและระดับตำบลเป็นจำนวนมากตลอดโครงการ

ด้วยประเด็นหลักของโครงการอยู่ในความสนใจของหน่วยงานภาครัฐ ผู้นำชุมชน ผู้นำท้องถิ่น และภาค ประชาสังคมในจังหวัดน่าน จึงมีผู้สนใจติดตามความเคลื่อนไหวและยินดีให้ข้อมูลในรูปแบบต่างๆ ทั้ง ข้อมูลเอกสาร ข้อมูลเชิงสถิติ และความคิดเห็น นอกจากนี้ จังหวัดน่านเป็นจังหวัดขนาดเล็ก สังคมมีความสัมพันธ์อันดี มีการติดต่อประสานงานได้สะดวก ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมใน โครงการ แต่อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมยังมักจำกัดอยู่ในระดับผู้นำและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่ยังเข้าไม่ถึงข้อมูลและไม่สามารถจัดสรรเวลาเข้าร่วมกิจกรรมได้

► ด้านการเรียนรู้

การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานโครงการนี้มีหลายลักษณะ กล่าวคือ

- 1) **การเรียนรู้จากการปฏิบัติ** อย่างกรณีการปรับรูปแบบเกษตรโดยลดพืชเชิงเดี่ยว ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่ชัดเจน
- 2) **การเรียนรู้จากการศึกษาวิจัยและจัดทำเป็นเอกสารข้อมูล** ได้แก่ กรณีการประเมินระบบนิเวศย่อย ซึ่งมีการศึกษาสถานการณ์และการวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในจังหวัดน่าน การสำรวจต้นทุนและรายได้การผลิตข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ การประเมินมูลค่าระบบนิเวศอย่างมีส่วนร่วม และกรณีการศึกษาแนวทางการจัดตั้งกองทุนลุ่มน้ำน่าน
- 3) **การเรียนรู้จากกิจกรรมการเสริมสร้างศักยภาพ** ได้แก่ การอบรมเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชนแก่ผู้นำชุมชนและผู้นำท้องถิ่น การอบรมเยาวชนเรียนรู้ระบบนิเวศท้องถิ่น การอบรมฐานข้อมูลสารสนเทศภูมิศาสตร์การเกษตรจังหวัดน่าน การศึกษาดูงานระบบนิเวศเกษตรรวมผู้เข้าร่วมประมาณ 220 คน
- 4) **การเรียนรู้จากภาพอนาคต** มีผู้เข้าร่วมในกระบวนการจัดทำภาพอนาคตการเกษตรจังหวัดน่านกว่า 400 คน ได้แก่ เกษตรกร เยาวชน ผู้แทนหน่วยงานภาครัฐ สภาเกษตรกร ภาคประชาสังคม และเครือข่ายอาสาสมัครพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีสัมมนาแพร่ภาพอนาคตฯ ในจังหวัดน่านแก่ผู้นำท้องถิ่นและผู้สนใจ กว่า 300 คน
- 5) **การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์** ทั้งการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับทีมงานจังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดขอนแก่น การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างประเทศ และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในประเทศและในจังหวัดน่านตลอดโครงการ

ประเด็นการเรียนรู้ส่วนใหญ่ เกี่ยวกับสถานการณ์และภัยคุกคามที่เกิดขึ้นในพื้นที่ แนวทางการพัฒนาพื้นที่ในระดับแปลงเกษตร ระดับชุมชนและระดับท้องถิ่น ประสบการณ์การทำงานพัฒนาชุมชนและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ นโยบายและแผนระดับต่างๆ ที่ส่งผลกระทบต่อเกษตรกรและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งกรณีการจัดการที่ดินในรูปแบบต่างๆ ต่อมาได้มีความสนใจกรณีประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนมากขึ้น โดยมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นต่อผลที่จะเกิดขึ้นต่อการพัฒนาจังหวัดน่าน

► ด้านการกำหนดนโยบายและแผนพัฒนา

การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ข้างต้น ได้ส่งผลต่อการกำหนดนโยบายและการวางแผนพัฒนาระดับจังหวัดและระดับท้องถิ่นอยู่บ้าง เห็นได้จากกรณีแผนพัฒนาองค์การบริหารส่วนจังหวัดน่าน ได้มีการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์และกำหนดโครงการพัฒนาที่ให้ความสำคัญต่อการดูแลรักษาพื้นที่ต้นน้ำ และจัดการภัยพิบัติดินนอกจากนี้ ยังมีโครงการขององค์การบริหารส่วนตำบลบางแห่ง ที่ให้ความสำคัญต่อการปลูกป่าและส่งเสริมการใช้ปุ๋ยอินทรีย์เพิ่มขึ้น แต่ด้วยงบประมาณที่จำกัดของแต่ละแห่ง จึงไม่สามารถจัดสรรงบประมาณได้ไม่มากนัก

อย่างไรก็ตาม การกำหนดนโยบายและแผนพัฒนาของหน่วยงานต่างๆ เห็นได้ชัดว่าเป็นการดำเนินการที่ตอบสนองต่อทิศทางของแผนพัฒนาประเทศและหน่วยงานต้นสังกัด ที่มีการกำหนดแนวทางการปฏิบัติงานหรือสั่งการมาอย่างเป็นทางการ มากกว่าการกำหนดนโยบายและแผนเพื่อตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาเชิงพื้นที่ แต่ไม่รวมแผนชุมชนซึ่งมีการกำหนดโครงการขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาแต่ละเรื่องที่เกิดขึ้นในชุมชนโดยตรงไปตรงมา แม้ยังขาดนวัตกรรม ขาดการบูรณาการระหว่างประเด็นที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งขาดการประสานแผนของแต่ละชุมชน

ข้อเสนอเพื่อสนับสนุนการพัฒนาจังหวัดน่าน

จากผลการดำเนินงานและบทเรียนภายใต้โครงการฯ นี้ คณะทำงานและผู้ที่เกี่ยวข้องมีความคิดเห็นและข้อเสนอในการดำเนินงานระยะต่อไป เพื่อสนับสนุนจังหวัดน่านในการจัดการสิ่งแวดล้อมและการลดความยากจน ดังต่อไปนี้

- 1) **จัดการความรู้และพัฒนาระบบข้อมูล** เนื่องจากประเด็นสิ่งแวดล้อมและความยากจนมีหลายหน่วยงานเกี่ยวข้อง และมีองค์กรต่างๆ ให้ความสนใจ รวมทั้งมีโครงการพัฒนาและการศึกษาวิจัยต่างๆ เข้ามาดำเนินการในจังหวัดน่านเป็นจำนวนมาก จึงควรมีการจัดการความรู้เพื่อนำความรู้ที่มีอยู่มาปรับใช้ พร้อมวิเคราะห์หาช่องว่างความรู้ ว่ายังต้องการความรู้เรื่องใดสำหรับการพัฒนาและแก้ไขปัญหาจังหวัดน่านลดความซ้ำซ้อนของโครงการต่างๆ และส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาที่มีการต่อยอดไปเรื่อยๆ นอกจากนี้ ควรมีการจัดเก็บระบบข้อมูลทั้งด้านเอกสารและข้อมูลเชิงพื้นที่ ที่สามารถเข้าถึงได้ง่ายเพื่อเอื้อต่อการใช้ประโยชน์
- 2) **กำหนดแนวทางบูรณาการประเด็นสิ่งแวดล้อมและความยากจนเข้าสู่แผนพัฒนาระดับจังหวัดและระดับท้องถิ่น** มุ่งการบูรณาการในเชิงพื้นที่ทั้งระบบลุ่มน้ำ โดยมีแผนยุทธศาสตร์การพัฒนากลุ่มจังหวัด และแผนพัฒนาลุ่มน้ำต่างๆ เป็นกรอบกำหนดทิศทางการพัฒนา นอกจากนี้ ควรมีแนวทางการประสานแผนพัฒนาท้องถิ่นในจังหวัด เพื่อจัดการประเด็นสิ่งแวดล้อมที่มีความคาบเกี่ยวระหว่างท้องถิ่น เช่น การจัดการแหล่งน้ำธรรมชาติ ป่าไม้ มลพิษทางอากาศ และภัยพิบัติ เป็นต้น ทั้งนี้ ควรพัฒนาคู่มือพร้อมแสดงตัวอย่างและจัดการฝึกอบรมให้ความรู้และพัฒนาทักษะแก่บุคลากรที่เกี่ยวข้องของหน่วยงานต่างๆ
- 3) **ส่งเสริมการปฏิบัติในระดับพื้นที่อย่างต่อเนื่อง** โดยเฉพาะการส่งเสริมแปลงสาธิตลดพืชเชิงเดี่ยวและกรณีการผลิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม โดยประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ เพื่อส่งเสริมกรณีที่มีการริเริ่มด้วยตนเองบ้างแล้วหรือมีการพึ่งตนเองก่อน ให้มีขีดความสามารถในการดำเนินการได้มากขึ้น ทั้งในด้านการเติมเต็มความรู้ การสนับสนุนวัสดุอุปกรณ์หรืออื่นๆ ให้สามารถดำเนินงานได้อย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้ควรนำแนวคิดการแทนคุณประโยชน์ระบบนิเวศ (PES) ไปทดลองใช้ในระดับลุ่มน้ำย่อยหรือในพื้นที่ที่มีความก้าวหน้าในการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อเรียนรู้และปรับให้เหมาะสมก่อนขยายผลสู่พื้นที่อื่นๆ
- 4) **ร่วมขับเคลื่อนนโยบายระดับประเทศ** ซึ่งมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาจังหวัดน่าน โดยเฉพาะการพัฒนาการค้าชายแดน การพัฒนาการเกษตร การพัฒนาการท่องเที่ยว การจัดการป่าไม้ การจัดการที่ดิน การจัดการศึกษา รวมถึงด้านการพัฒนาชุมชนและพัฒนาคุณภาพชีวิต และด้านความร่วมมือระหว่างประเทศ

ในการพัฒนาจังหวัดน่าน นอกจากมีหน่วยงานต่างๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นซึ่งมีภารกิจที่เกี่ยวข้องแล้ว ควรประสานงานกับกลุ่มและองค์กรภาคประชาสังคม รวมถึงสถาบันอุดมศึกษาต่างๆ ให้เข้ามามีบทบาทและมีการประสานงานกันอย่างใกล้ชิด เพื่อสนับสนุนและช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

